

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Історичний факультет

Кафедра історії України

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до дипломної роботи

бакалавра

на тему «Голодомор 1932-1933 рр. в Україні очима іноземних дипломатів»

Виконала: студентка IV курсу
денної форми навчання
напряму підготовки (спеціальності)
032 «історія та археологія»
Осипенко Мирослава Володимирівна
Керівник: к. і. н., доц.
Майстренко Владислав Сергійович

Рецензент: к. і. н., доц. Журавльов
Денис Володимирович

Харків – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	2
РОЗДІЛ 1. ДИПЛОМАТИЧНА СИТУАЦІЯ В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ В РОКИ ГОЛОДОМОРУ 1932-1933-ГО РР.	10
1.1. Діяльність іноземних представництв у Харкові	11
1.2. Відкриття іноземних представництв в Одесі	18
1.3. Іноземні представництва в Києві	22
1.4. Висновок	25
РОЗДІЛ 2. СВДЧЕННЯ ІНОЗЕМНИХ ДИПЛОМАТІВ ПРО ГОЛОДОМОР 1933-1934 РР.	28
2.1. Документальні джерела та свідчення іноземних дипломатів ..	30
2.2. Спостереження іноземних дипломатів щодо ситуації у радянській Україні	35
Висновок	46
РОЗДІЛ 3. ОЦІНКА СВДЧЕНЬ ІНОЗЕМНИХ ДИПЛОМАТІВ ПРО ГОЛОДОМОР 1932-1933 РР.	48
3.1. Аналіз достовірності та об'єктивності свідчень	50
3.2. Порівняння інтерпретацій та оцінок дипломатичних представників різних країн.....	60
Висновок	64
ВИСНОВОК	66
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	67
РЕЗЮМЕ	75

ВСТУП

Наукова актуальність роботи зумовлена станом дослідженості проблеми. В період незалежності було створено велику кількість праць, що висвітлюють події Голодомору. Розширення кількості публікацій з даної тематики створює необхідність опрацювання даних наведених як в роботах присвячених Голодомору, так і безпосередньо в дослідженнях дипломатичних представництв. Це дозволить скласти загальне уявлення про діяльність установ різних держав.

Суспільно-політична актуальність досліджень Голодомору особливо загострилася на фоні російської агресії проти України. Важливим є висвітлення тоталітарної російської системи, яка винна у низці трагедій, що спіткали Україну протягом ХХ сторіччя.

Об'єктом дослідження є Голодомор 1922-1923 рр. в Україні.

Предмет дослідження включає в себе свідчення працівників іноземних представництв, що перебували в УСРР під час Голодомору, які дозволяють відтворити такі аспекти як соціальні умови, розвиток господарства, особливості внутрішньої та зовнішньої політики радянського уряду.

Хронологічні межі дослідження включають в себе події 1932-1933 рр., однак джерельна база включає, як більш ранні, так і пізніші матеріали.

Територіальні межі визначені кордонами Української Соціалістичної Радянської Республіки. Однак переважно висвітлюються реалії міст в яких знаходилися дипломатичні установи – Харкова, Києва, Одеси. Також охоплюють консульські повідомлення і стан справ в відповідних областях, рідко згадуючи інші регіони країни.

Історіографія дослідження може бути тематично розподілена на три основні групи. До першої групи літератури ми відносимо праці, присвячені

аналізу свідчень іноземних дипломатів про Голодомор. Ця група складається з наукових досліджень, які зосереджуються на аналізі та інтерпретації свідчень, зроблених дипломатами на основі їхніх спостережень під час трагічних подій 1932-1933 років. Дослідники стараються зрозуміти, як іноземні дипломати сприймали та оцінювали ті події, які вони спостерігали, і як це відображалось у їхніх доповідях та записах. Важливо відзначити, що дипломатичні звіти того часу часто становили одну з небагатьох зовнішніх джерел інформації про те, що відбувалося в Україні, оскільки радянська влада активно приховувала масштаби голоду та його причини.

Дослідження в цьому напрямку включають порівняння свідчень різних дипломатів, виявляючи спільність або відмінність у їхніх спостереженнях та оцінках. Це дозволяє створити більш об'єктивну та всебічну картину подій. Аналізуючи різні джерела, науковці намагаються з'ясувати, які фактори впливали на оцінки дипломатів, включаючи їхнє особисте сприйняття, політичні уподобання, а також інструкції від своїх урядів.

Дослідниками, які активно займалися цією темою, є Л. Вовчук, С. Корновенко, О. Бажан, Я. Я. Брусський, А. Граціозі та інші. Їхні праці внесли вагомий внесок у розуміння міжнародної реакції на Голодомор і те, як ці події висвітлювалися на міжнародній арені. Особливу цінність становлять праці Л. Вовчук, яка першою узагальнила повідомлення представництв різних країн в одній праці. Її дослідження забезпечили наукову спільноту детальним аналізом дипломатичних звітів, дозволивши краще зрозуміти, як іноземні представники описували ситуацію в Україні та як їхні свідчення вплинули на міжнародну політику щодо Радянського Союзу.

Завдяки цим дослідженням стає можливим краще зрозуміти не лише історичний контекст Голодомору, але й роль міжнародного співтовариства у відображенні та реакції на ці трагічні події. Вони підкреслюють важливість дипломатичних свідчень як джерела історичної інформації і наголошують на

необхідності подальшого вивчення цієї теми для більш глибокого розуміння історії України та міжнародних відносин того часу.

Друга група включає дослідження, присвячені діяльності дипломатичних установ в УСРР під час Голодомору. Ця група літератури сконцентрована на самому процесі функціонування дипломатичних місій та представництв у період, коли Українська СРР переживала одну з найтрагічніших сторінок своєї історії. Дослідники зосереджують увагу на структурі та організації дипломатичних установ, вивчаючи, як вони були влаштовані та які функції виконували. Окрім того, аналізується їхня взаємодія з місцевим населенням та радянською владою, що в умовах масового голоду набувала особливої ваги.

Серед дослідників, які опублікували значущі праці з даної тематики, можна виділити І. Матяш, І. Стрельнікову, М. Дорнфельда, Н. Баллоні та інших. Їхні роботи вносять суттєвий внесок у розуміння не лише дипломатичної діяльності в умовах Голодомору, але й більш широкого контексту міжнародних відносин того періоду. Наприклад, І. Матяш досліджувала конкретні аспекти діяльності окремих дипломатичних місій, надаючи детальні описи їхньої роботи та впливу на місцеву ситуацію. І. Стрельнікова та М. Дорнфельд зосереджувалися на аналізі звітів і доповідей, що надсилалися до урядів країн, звідки походили ці дипломати, а також на реакції цих урядів на отримані повідомлення.

Дані дослідження також охоплюють питання комунікації між дипломатичними установами та місцевим населенням, вивчаючи, як дипломати сприймали умови життя в Україні і які методи використовували для збору інформації про голод. Це включає аналіз особистих записів, щоденників, листування та офіційних звітів, що дозволяє створити більш детальну картину їхньої діяльності та впливу на події.

Завдяки цим дослідженням ми отримуємо комплексне уявлення про діяльність іноземних дипломатичних установ в УСРР під час Голодомору. Вони

допомагають зрозуміти, як міжнародна спільнота реагувала на трагедію, що розгорталася в Україні, і які уроки можна винести з цих подій для сучасної дипломатії та міжнародних відносин.

Третя група складається з праць, що розглядають загальну проблематику Голодомору. Ця група літератури охоплює широкі аспекти Голодомору, включаючи його причини, перебіг та наслідки. Дослідження цієї групи враховують політичний, економічний та соціальний контекст того часу, щоб краще зрозуміти причини та наслідки цього трагічного явища.

Сюди можна віднести праці таких видатних дослідників, як С. Кульчицький, Ю. Шаповал, В. Марочко та інших. Станіслав Кульчицький, наприклад, детально досліджував політичні та економічні причини Голодомору, аналізуючи архівні документи та статистичні дані. Юрій Шаповал відомий своїми роботами, що висвітлюють роль радянської влади в організації Голодомору та її політичні мотиви. Володимир Марочко досліджував соціальні наслідки Голодомору, зокрема його вплив на українське село та селянство.

Ці дослідження не лише розширюють розуміння трагедії Голодомору, але й допомагають сформувати цілісну картину цієї події в історії України. Вони надають важливі уроки для сучасності, зокрема щодо попередження геноцидів та інших масових злочинів проти людяності, а також підкреслюють важливість пам'яті та вшанування жертв.

Джерельна база дослідження включає різноманітні документи, звіти, листування та інші матеріали, що були створені під час періоду Голодомору 1932-1933 років або описують даний період. Ці матеріали забезпечують всебічний аналіз подій і дозволяють дослідникам скласти повну картину трагедії. Багато архівних документів було опубліковано в окремих збірниках або в рамках менших публікацій. Окрім того, певні архівні установи розміщують скан-копії документів у мережі Інтернет, що значно полегшує доступ до цих матеріалів.

Насамперед, слід звернути увагу на діловодну документацію. Її основний масив складають дипломатичні звіти та листування. Це офіційні звіти, листи та документи, які надсилали іноземні дипломатичні місії до своїх урядів або міжнародних організацій з описом спостережень, вражень та оцінок щодо Голодомору в Україні. Наприклад, "Великий голод в Україні 1932–1933 років: у IV т. – Т. IV. Звіт Конгресово-президентської Комісії США з дослідження Великого голоду 1932–1933 рр. в Україні" є важливим джерелом, яке містить зібрані свідчення та звіти іноземних дипломатів.

Також важливим компонентом є документація, створена радянськими державними органами та службами. Серед джерел, що дозволяють виявити умови праці дипломатичних представників, можна виділити документи ОДПУ, яке вело спостереження за працівниками консульств. Наприклад, архівні документи з ГДА СБУ містять звіти про діяльність іноземних дипломатів і реакції радянських органів на їхню роботу.

Важливу роль у дослідженні відіграють офіційні документи та угоди, які регламентували міжнародні відносини СРСР у період Голодомору. Наприклад, документи, такі як "Договор між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Німеччиною від 12 жовтня 1925 р.", допомагають зрозуміти контекст міжнародних відносин того часу і політичну ситуацію, в якій розвивалися події.

Звіти міжнародних організацій і урядів інших країн також є важливими джерелами. Вони містять інформацію про реакцію міжнародної спільноти на Голодомор і спроби дипломатів донести правду про трагедію до світової спільноти. Наприклад, "Hołodomor 1932–1933. Wielki Głód na Ukrainie w dokumentach polskiej dyplomacji i wywiadu" містить документи польської дипломатії, що описують події в Україні.

Частину джерельної бази складають джерела особового походження. Це як малочисельні фрагменти листування, так і мемуарна література. До цієї категорії належать спогади та свідчення очевидців подій, які надають цінну

інформацію про особисті враження та умови життя під час Голодомору. Наприклад, спогади консула Німеччини в Києві Андора Хенке, які зібрані в праці "Erinnerungen als Deutscher Konsul in Kiew in den Jahren 1933–1936", є важливим свідченням про діяльність німецьких дипломатичних представників у Києві та їхні спостереження щодо Голодомору.

Таким чином, джерельна база дослідження Голодомору 1932-1933 років є надзвичайно багатогранною і включає широкий спектр матеріалів, що дозволяють дослідникам глибоко і всебічно вивчити цю трагічну сторінку в історії України.

Мета дослідження полягає в визначенні особливостей та загальних рис свідчень, спостережень та оцінок дипломатичних представників інших країн щодо Голодомору 1932-1933 років в Україні та поглибленні розуміння їхнього впливу на формування міжнародного розуміння цієї трагічної події.

Завдання дослідження сформоване відповідно до мети можна визначити наступним чином:

- дослідити свідчення, спостереження та оцінки, надані дипломатичними місіями інших країн щодо Голодомору, зокрема описів умов життя, економічних та політичних наслідків кризи;
- визначити загальних тенденцій у свідченнях іноземних дипломатів щодо Голодомору, а також виявлення можливих розбіжностей у їхніх оцінках та інтерпретаціях;
- з'ясувати політичні, соціальні та економічні умови, в яких діяли дипломатичні місії, що надавали свої свідчення та оцінки;
- проаналізувати вплив свідчень та оцінок іноземних дипломатів на міжнародне сприйняття Голодомору.

Методологія дослідження включає низку як специфічно історичних, так і загальнонаукових методів та базується на принципі історизму. Вона включає в себе наступні методи:

Дедукція: Застосування логічного виведення для формулювання теорій та гіпотез на основі загальних закономірностей. Наприклад, визначення можливих політичних стратегій радянського уряду за аналізу загальних політичних тенденцій того часу.

Індукція: Вивчення конкретних фактів та подій для винесення загальних висновків. Наприклад, аналіз конкретних свідчень дипломатичних місій для визначення загальних тенденцій у їхньому сприйнятті Голодомору.

Аналіз: Розкриття складових елементів подій, таких як спостереження дипломатів, звіти про становище населення, політичні рішення радянського уряду.

Синтез: Об'єднання окремих фактів у єдине ціле для розуміння взаємозв'язків та визначення загальних тенденцій у сприйнятті та оцінці Голодомору дипломатичними місіями.

Метод аналогій: Порівняння свідчень та спостережень дипломатичних місій різних країн для виявлення схожих та відмінних аспектів їхнього сприйняття Голодомору.

Історико-порівняльний метод: Порівняння свідчень дипломатичних місій щодо Голодомору з історичними подіями того часу в інших регіонах світу для визначення схожих та відмінних рис.

Проблемно-хронологічний метод: Розгляд подій у хронологічному порядку та їх структурування згідно з різними проблемами чи аспектами, сприяючи систематизації та уточненню дослідження.

Історико-генетичний метод: Використання аналізу розвитку та еволюції документів, звітів, свідчень іноземних дипломатичних місій з різних періодів для встановлення змін у сприйнятті та оцінці Голодомору з часом. Цей метод дозволяє відслідковувати зміни в думках, підходах та інтерпретаціях

дипломатів у різні історичні періоди, що допомагає краще зрозуміти динаміку у сприйнятті даної історичної події.

Ці методи дозволять систематизувати та глибоко проаналізувати свідчення та оцінки Голодомору іноземними дипломатичними місіями, розкриваючи їхнє значення у формуванні історичного наративу про цю трагічну сторінку української історії.

Наукова новизна дослідження полягає у наступних пунктах:

Глобальний підхід: Дослідження включає аналіз свідчень та оцінок іноземних дипломатів з різних країн, що дозволяє виявити різноманітність поглядів та підходів до інтерпретації Голодомору.

Нові підходи до джерельної бази: Дослідження включає широкий спектр джерел, таких як звіти дипломатичних місій, що дозволяє здійснити глибокий аналіз свідчень з різних країн та зробити нові висновки щодо Голодомору.

Систематизація та узагальнення даних: Дослідження пропонує систематичний підхід до аналізу та узагальнення свідчень іноземних дипломатів, що дозволяє виявити загальні тенденції у сприйнятті Голодомору та визначити ключові аспекти, що впливали на їхні оцінки.

Постановка нових дослідницьких запитань: Шляхом аналізу свідчень іноземних дипломатів виникають нові питання і перспективи для подальших досліджень, які дозволять розширити розуміння Голодомору та його наслідків.

РОЗДІЛ 1. ДИПЛОМАТИЧНА СИТУАЦІЯ В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ В РОКИ ГОЛОДОМОРУ 1932-1933-ГО РР.

Для ґрунтовнішого і глибшого розуміння оцінок подій Голодомору 1932-1933-го рр. іноземними дипломатами, слід окреслити дипломатичну ситуацію що склалася в УСРР на той момент. З цією метою варто визначити країни, що мали консульства та посольства на території України. Також необхідно окреслити межі повноважень даних організацій, визначити їх склад, керівництво, тощо. Важливим моментом у провадженні нашого дослідження є встановлення стану взаємовідношень іноземних представництв з радянською владою.

Визначення цієї інформації сприятиме розумінню сутності напрямків роботи дипломатичних установ в радянській Україні та допоможе встановити на яких моментах акцентували робітники іноземних представництв при складанні звітної документації чи у приватних записах. Окрім того необхідно зрозуміти особливості функціонування консульств та посольств у країнах з тоталітарним ладом, якою був СРСР, оскільки це накладає ряд обмежень на працівників цих установ. Також цей фактор сприяв створенню широкої радянської агентурної сітки, що здійснювала нагляд за дипломатичними співробітниками.

Так само значущим чинником є дислокація іноземних представництв. Слід визначити межі консульських округів конкретних держав. Це також значним чином впливає на обставини діяльності дипломатичних установ та можливості формування їх співробітниками оцінних суджень щодо подій Голодомору. В цьому контексті слід виявити ступінь мобільності дипломатичних робітників і їх можливість відвідування більш постраждалих регіонів.

1.1. Діяльність іноземних представництв у Харкові

Найбільша кількість іноземних представництв в УСРР розміщувалася у столичному Харкові. Діяльність дипломатичних установ у місті розпочалася ще за Російської імперії з заснуванням перського консульства¹, однак у післяреволюційну добу дипломатичні зносини радянської України стартували у березні 1919 р. зі створенням грузинського консульства².

Подальшому розвитку зовнішньополітичної діяльності в країні сприяло створення Народного комісаріату зовнішніх справ УСРР 16 березня 1920-го р³. Його діяльність регламентувала роботу та правовий статус дипломатичних установ у державі. В багатьох моментах діяльність іноземних представників обмежувалась радянським законодавством. Так наприклад, певні органи, такі як секретно-оперативне управління Особливого відділу ВУНК, а згодом ДПУ займалися погодженням кандидатур працівників дипломатичних установ⁴. За ці призначення був відповідний уповноважений з політичного контролю в НКЗС УСРР. Також у відділі особового складу при НКЗС УСРР вівся облік іноземних представників, на кожного з яких існувало досьє де зазначалися відомості про конкретну особистість, її посаду, адресу, тощо⁵.

Згідно з положеннями прийнятими РНК УСРР у липні та серпні 1921 р. правочинність усіх офіційних документів та актів іноземних представництв залежала від засвідчення підпису іноземного представника представником НКЗС УСРР⁶. Також радянське керівництво залишало за собою право проникнення у консульську установу у разі підозри щодо вчинення

¹ Матяш І. Іноземні представництва в радянській Україні (1919–1991): протистояння і співпраця. К.: Інститут історії України, 2020. С. 117.

² Матяш І. Українсько-грузинські дипломатичні відносини в 1919–1921 рр.: політичні завдання та організаційні форми // Грузія у міжнародних відносинах: історія та спільні виклики сучасності. До століття встановлення дипломатичних відносин. Збірка наукових праць. К., 2018. С. 55.

³ Стрельникова І. Ю. Розбудова зовнішньополітичного відомства УСРР у 1917–1923 роках // Державне будівництво та місцеве самоврядування. 2006. Вип. 11. С. 217.

⁴ Божко О. І. Особливі відділи в системі органів державної безпеки 1918–1946 рр. // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. 2001. № 2. С. 281–286.

⁵ Матяш І. Іноземні представництва в радянській... С. 101.

⁶ Там само. С. 158.

антидержавних дій іноземним представником¹. Окрім того майно дипломатичного працівника також втрачало недоторканність при висуненні підозри щодо вчинення їм протиправних дій².

Консули не були уповноважені призначати своїх представників чи відкривати консульські відділи без згоди НКЗС УСРР³. Вони були обов'язані звертатися до Народного комісаріату для отримання дозволу на призначення своїх представників або відкриття відділення консульства, а також встановлювати зв'язок з місцевими органами влади було можливо виключно через уповноваженого представника НКЗС УСРР або через іноземний підвідділ губернського виконкому, у випадку відсутності уповноваженого представника НКЗС УСРР в консульському пункті.

Окрім того з 1923 р. у відання НКЗС УСРР увійшло видання виїздних віз та дипломатичних паспортів іноземцям, а також здійснення нагляду за виконанням законодавства УСРР⁴.

З 7 жовтня 1922 року ДПУ УСРР встановило положення щодо реєстрації членів іноземних представництв у межах УСРР. Кожного першого числа місяця витяг з реєстру виданих посвідчень подавався до ДПУ. Відповідальність за забезпечення внутрішнього спостереження за іноземними представництвами покладалася на Бюро з обслуговування іноземців, що згодом увійшло у підпорядкування ДПУ⁵.

З огляду на статтю 51 Конституції СРСР 1924-го року очевидно, що зовнішньополітична діяльність в Україні керувалася безпосередньо з Москви⁶.

¹ Матяш І. Іноземні представництва в радянській... С. 102.

² О дипломатических представителях иностранных государств, аккредитованных при Рабоче-Крестьянском правительстве УССР; О консульских представителях иностранных государств при Рабоче-Крестьянском правительстве УССР // Собрание Узаконений и распоряжений Рабоче-крестьянского правительства Украины. 1921, 5–8 июля. № 13. С. 478–480

³ Там само.

⁴ Матяш І. Іноземні представництва в радянській... С. 106.

⁵ Бассехес Н. Исчезнувшие советские дипломаты // Русские записки: ежемесячный журнал. Париж, 1939. Т. 19. С. 137.

⁶ Конституция Союза Советских Социалистических Республик: от 31.01.1924 г. № 51.

Більшість органів зовнішньополітичної діяльності, як от наприклад Бюробін, виникали слідом за подібними у РСФРР¹. Ці обставини не дозволяють вести мову про самостійність дипломатичних відносин УСРР.

На початок 1932-го р. у місті діяла велика кількість постійних та тимчасових іноземних представництв. Як вже зазначалося найстарішою дипломатичною установою у Харкові було перське консульство, діяльність якого було започатковано у 1983 р. Однак у радянському Харкові воно існувало лише до 1922-го р. в складних умовах взаємодії з місцевою владою.

Відносини з радянським урядом у перських іноземних представників не склалися. Смерть В. Дубинського та арешт В. Депарма змусили перську спільноту добиватися оновлення штату співробітників консульства. Дії вчинені радянською владою щодо В. Депарма були свідомим змін в ставленні до закордонних представників, що полягали в порушенні їх прав. Окрім того радянською владою був розстріляний перський консул І. Ветенберг².

Схожа доля чекала і грузинське іноземне представництво в Харкові, яке очолював Костянтин Соломонович Цагарелі. Віце-консул тричі підлягав арештам – у 1921, 1930, 1938-му рр³. Під час останнього арешту К. С. Цагарелі був засуджений до смертної кари з конфіскацією майна. Відповідно діяльність консульства була обмеженою, оскільки радянська влада, незважаючи на велику кількість грузинського населення в місті, усіяко обмежувала діяльність установи.

Окрім того в Харкові діяло Китайське представництво. У листопаді 1921 року Центральне представництво Союзу китайських робітників прибуло до Харкова, розпочавши свою діяльність як уповноважений орган китайських

¹ ЦДАВО України. Ф. 4. Оп. 1. Спр. 26. Арк. 172. URL: < <https://e-resource.tsdavo.gov.ua/file-viewer/40523#file-1526696>>. (Дата звернення: 09.02.2024).

² Матяш І. Іноземні консули в УСРР (1919-1922 рр.)// Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки: міжвід. зб. наук. пр. 2017. Вип. 26. С. 107.

³ Матяш І. Доля консула Грузії в Україні Костянтина Цагарелі// Дипломатична та консульська служба у вимірі особистості. Київ, 2019. Част. 2. С. 193–204.

громадян, що проживали на території України та мали статус юридичної особи. Лі Зун Син, забезпечуючи перехід центрального управління з Києва, фактично розбудовував його на базі Харківського відділу Виконкому Союзу китайських робітників України¹. Діяльність Китайського представництва полягала у захисті та гарантуванні прав особистості та майна китайських громадян у всіх центральних і місцевих установах згідно з законами УСРР. Члени Союзу китайських робітників були реєстровані як представники нацменшин та перебували під наглядом НКВС УСРР².

Згодом посада керівника Виконкому була перейменована на "начальника Китайської робітничої секції Наркомпраці УСРР". Завершення діяльності Союзу китайських робітників та його підрозділів, ймовірно, було пов'язане з арештами у 1924 році членів Таємного братства. Розслідування їхніх дій було об'єднане в так звану "справу Лі Кай Цзя"³. Кримінальна китайська організація під керівництвом виключеного з Комуністичної партії Лі Кай Цзя, звинувачувана в контрабанді та торгівлі наркотиками, діяла на території Уралу, Сибіру та інших регіонах Росії та України. Не досягнувши своєї мети, Виконком Союзу припинив свою діяльність, частково передавши функції Центральній комісії з національних меншин ВУЦВК та Всеукраїнському Союзу Професійних Спілок УСРР.

В цілому в цей період в Харкові було ініційовано початок роботи іноземних представництв з Литовською Демократичною Республікою, Латвійською Демократичною Республікою, Естонією, Німеччиною, Австрією, Угорщиною та Чехословаччиною⁴. Серед представництв що були засновані згідно з міжнародними договорами слід також згадати Управління німецького

¹ Матяш І. Перше китайське представництво в Україні в 1917–1924 рр.// Україна – Китай – 25 років співробітництва: результати та перспективи. «Один пояс – один шлях»: монографія. Київ: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2019. С. 189.

² Карпенко Н. М. Китайский легион. Участие китайцев в революционных событиях на территории Украины (1917-1921). Луганск: Альма-матер, 2007. С. 327.

³ Василевский В.П. Сушко А. В. Деятельность органов ОГПУ по оперативной разработке союза китайских рабочих в Омске (к постановке проблемы)// Вестник Кемеровского государственного университета - 2013. №2 (54) Т. 3. С. 27.

⁴ Матяш І. Іноземні представництва в радянській...С. 121-155.

уповноваженого, Естонську репатріаційну комісію, Чехословацьку торговельну місію та репатріаційну місію, Литовську репатріаційну комісію, Австрійську репатріаційну комісію, та Польську репатріаційну комісію. Їх основною метою було втілення міжнародних угод у справах оптації громадянства, репатріації іноземних громадян та налагодження торговельних зв'язків.

Незважаючи на те, що більшість угод фіксували необхідність встановлення дипломатичних та консульських зв'язків, ці представництва не були повноважними політичними місіями. Для української сторони важливим було підтвердження у будь-якій формі визнання уряду радянської України іноземними представництвами. Таким чином, УСРР спрямовувала свої зусилля на укладення офіційних угод, як продовження зовнішньої політики РСФРР, так і окремо. Наприклад, спроба встановлення офіційних зв'язків з Болгарією завершилася невдачею, та все ж ініціатива болгарської сторони спрямувала до Одеси свого торговельного представника¹. Великою активністю відрізнялася Чехословацька торговельна місія². Таким чином, місії з репатріації та торговельні делегації виступали підґрунтям майбутніх представництв із дипломатичними та консульськими функціями.

Посольство Польської Республіки в УСРР, створене відповідно до умов Ризького мирного договору, було найбільшою іноземною дипломатичною установою в Харкові за чисельністю. Рішення про встановлення дипломатичних зв'язків ґрунтувалося на результаті спеціального обговорення створення дипломатичних представництв. Офіційне відкриття посольства Польської Республіки в УСРР відбулося 30 вересня 1921 року. Його очолив історик, літературний критик і громадський діяч граф Францішек Ян Пуласький³. Розміщене в будівлі на вулиці Чернишевській, 85, неподалік від будівлі НКЗС УСРР, польське посольство функціонувало з намаганням не

¹ Матяш І. Іноземні представництва в радянській...С. 142-147.

² Там само. С.148-154.

³ Бетлій О. В. Діяльність польського дипломатичного представництва в Україні (1921-1923 рр.)// Науковий вісник Дипломатичної академії України. 2003. Вип. 8. С. 473.

акцентувати уваги на наявності певних труднощів у встановленні відносин з урядом більшовицької України.

Після формалізації Союзу РСР діяльність посольства продовжувалася без змін протягом кількох місяців і завершилася 1 березня 1924 року¹. Відтак Генеральне консульство Польської Республіки працювало в будівлі представництва на вулиці Раковського, 15, до 1 грудня 1937 року. Міхал Свірський, який став першим генконсулом 25 березня 1924 року, мав за собою великий досвід як у царині військових справ, так і в дипломатичній.

З липня 1932 р. генеральним консулом став Ян Каршо-Седлевський, який згодом став одним з розробників Договору про ненапад між Польською Республікою та СРСР². Незважаючи на його наміри поліпшити взаємовідносини між державами, місцева влада критикувала його за відсутність значних досягнень протягом двох років у керівництві генконсульством. Після переміщення столиці до Києва, Каршо-Седлевський був переведений туди 1 серпня 1934 року, і на його місце у Харкові був поставлений консул Станіслав Сосницький, який прибув з Києва.

Згідно з Раппальським договором, посол Німеччини в РСФРР, Ульріх Бронсдорф-Ранцау, призначив Зігфріда Хея на пост першого німецького генерального консула в Харкові³. Місія цього генерального консульства в столиці, в безпосередньому підпорядкуванні якому знаходилися консульства в Одесі та Києві, заключалася в активізації радянсько-німецьких економічних і культурних зв'язків на території радянської України. Зокрема, на другу половину 1920-х років припав активний розвиток радянсько-німецької торгівлі⁴. Важливі зусилля в цьому напрямку вкладав також генеральний консул у Харкові. У жовтні 1925 року був підписаний економічний договір між

¹ Матяш І. Іноземні представництва в радянській... С.174.

² Рубльова Н., Рубльов О. Генеральне консульство Другої Речі Посполитої у Києві за Доби великого терору (1937–1938) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 29/2017. С. 363

³ ЦДАВО України. Ф. 4. Оп. 1. Спр. 433. Арк. 13. URL: <<https://e-resource.tsdavо.gov.ua/file-viewer/40930#file-1600482>>. (Дата звернення: 09.02.2024).

⁴ Матяш І. Іноземні представництва в радянській... С.182.

СРСР та Німеччиною, який регулював питання щодо в'їзду, заняття промислами, захисту майна і охорони промислової власності¹.

В період з 1929 по 1936 рік, особою, що обіймала посаду генерального консула Німеччини у Харкові, був Карл Вальтер, відомий як кваліфікований дипломат, із великим досвідом та знанням справ Росії. Його кар'єра почалася у Генеральному консульстві Німецької імперії в Москві у 1918 році. Після паузи тривалістю у сім років, коли він працював у канцелярії президента Веймарської республіки в Берліні між 1919 та 1925 роками, Вальтер зайняв посаду генерального консула у Ленінграді у квітні 1925 року, а в травні 1928 року прибув до Харкова².

Проте в 1933 році, після приходу до влади Адольфа Гітлера, зовнішньоекономічна політика Радянського Союзу раптово змінила свій курс. Незважаючи на це, принципи інформаційної політики, ґрунтовані на тотальній цензурі з метою запобігання витоку негативної інформації про СРСР за кордон, залишилися незмінними.

На початку 1924 року, після офіційного визнання Королівством Італія Радянського Союзу, Італійське консульське представництво було встановлено в Харкові³. Проте, в середині 1927 року, внаслідок реорганізації консульської мережі в Італії, було прийнято рішення зосередити всю консульську діяльність на Чорноморському узбережжі у Генеральному консульстві в Одесі, і створення консульства в Харкові було не рекомендовано⁴. Тим не менш, генеральний консул Італії в Одесі, Ф. Меріано, відправився до Харкова з метою встановлення доцільності такого рішення. Під час свого візиту він спілкувався з

¹ Договір между Союзом Советских Социалистических Республик и Германией от 12 октября 1925 г. // Собрание Законов и Распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства Союза ССР за 1926 г., № 28 от 29 апреля.

² Dornfeld M., Seewald E. Deutschland-Ukraine. Hundert Jahre diplomatische Beziehungen. Berlin, 2017. S. 62.

³ Сборник действующих договоров, соглашений и конвенций, заключенных СРФСР с иностранными государствами. Вып. I-II. Действующие договора, соглашения и конвенции, вступившие в силу до 1 января 1925 г. М., 1925. С. 29.

⁴ Матяш І. Іноземні представництва в радянській... С.185.

консулом Коппіні, відвідав НКЗС та провів зустрічі з польськими і німецькими колегами. Пізніше інформація про відкриття італійського віце-консульства в Харкові попередньо з'явилася в повідомленнях ДПУ.

Під час періоду Голодомору у Генеральному консульстві Італії в Харкові посаду віце-консула обіймав Серджо Граденіго, який не мав дипломатичної освіти¹. Головними завданнями італійського консула в Харкові були захист інтересів громадян Італії, організація товарообміну та спостереження за реалізацією радянською владою своїх планів щодо будівництва комуністичного суспільства.

1.2. Відкриття іноземних представництв в Одесі

У взаємодії радянської влади в Одесі з іноземними консульствами спостерігалася аналогічна до харківської динаміка. Ця тенденція полягала в формулюванні ультимативних вимог до представництв іноземних держав, порушенні консульського імунітету та проведенні всебічного контролю над іноземцями. З метою створення позитивного образу в європейському інформаційному середовищі застосовувались методи розповсюдження недостовірної інформації або приховування правдивих свідчень. Для представників закордонних делегацій організовувалися екскурсії в заздалегідь відібрані та підготовані місця, де була можливість сформулювати виключно позитивну думку.

Засноване восени 1918 року Генеральне консульство Демократичної Республіки Грузія, яке очолював Овсій Іларіонович Ушверідзе, проявляло найбільшу активність порівняно з іншими зарубіжними представництвами.

¹ Баллоні Н. Ще один внесок до відродження правди // Листи з Харкова. Голод в Україні та на Північному Кавказі в повідомленнях італійських дипломатів. 1932–1933 роки. Харків: Фоліо, 2007. С. 13-14.

Однією з головних місій консульської установи була реєстрація грузинських громадян, надання допомоги біженцям і демобілізованим солдатам, а також організація товарообміну.

Для забезпечення ефективності товарообміну, при консульстві було створено Особливу економічну раду¹. Її компетенцією було забезпечення торговельних операцій та транспортування вантажів. Проте, у серпні 1920 року більшовики почали жорсткі репресії, відмовляючись визнавати грузинське громадянство, призиваючи громадян Грузії на військову службу і забороняючи їм повертатися до батьківщини.

Попри ці умови, економічна місія Грузії продовжувала свою діяльність до березня 1921 року. У березні О.І. Ушверідзе був арештований співробітниками Особливого відділу Надзвичайної комісії як "представник Грузії". Проте, його випустили через декілька днів, вважаючи приватною особою, до якої застосування заходів, подібних до представників Грузії, було помилковим². Це призвело до припинення діяльності економічної місії та призупинило офіційні торговельні відносини.

Після остаточного утвердження радянської влади в Одесі, серед обмеженого числа іноземних представництв, було лише кілька, що продовжили свою діяльність. Генеральне консульство Персії виділялося серед них активністю, а саме, під керівництвом віце-консула Германа Адольфовича Мефферта. Основною метою його роботи був обов'язок захищати інтереси членів перської колонії в умовах радянської реальності. Окрім того, Мефферт, хоч і не маючи спеціального дозволу, також взяв на себе опікування про інтереси турецьких громадян, що численно проживали в місті³.

¹ Музичко О. Є. Перший грузинський консул в Одесі Овсій Іларіонович Ушверідзе: толерантність як принцип дипломатії// Південний захід. Одесика. Історико-краєзнавчий науковий альманах. Одеса: Друкарський дім, 2016. Вип. 21. С. 224-242.

² Матяш І. Іноземні представництва в радянській...С.215.

³ Там само. С.219-220.

Завершення діяльності перського консульства в Одесі безпосередньо впливало з невдачі спроби офіційного налагодження двосторонніх стосунків між УСРР та Персією. Основною метою консула Г.А. Мефферта було захищати права перських громадян, що він успішно робив. Однак, досягнення порозуміння з новим урядом йому не вдалося.

Генеральне консульство Італії в Одесі, очолюване спочатку Вінченцо Галанті, було засноване після укладення радянсько-італійської угоди «Про торгівлю і мореплавання між СРСР та Італією» у лютому 1924 р.¹ На посаду віце-консула був призначений Сальвіо Коцціо, який став жертвою вбивства 28 грудня 1927 року².

Італійська консульська установа містилася в будинку № 5 на бульварі Фельдмана. На початку своєї діяльності консульський округ В. Галанті охоплював Одеську губернію, проте через місяць його межі було розширено. Компетенція генконсула Італії поширювалася на всю територію УРСР, Кубань, Чорноморську та Адигейську республіки і Дон. Одним з основних завдань генерального консула було налагодження роботи відповідно до угоди, укладеної між країнами.

Пізніше, новий італійський генеральний консул Тамазі, який керував установою під час Голодомору, висловлював погляди, що були спрямовані проти політики колективізації³. До 1928 року він мав надію на те, що уряд зможе вирішити кризу, але через останні невдачі у заходах з колективізації, які викликали опір серед населення, стало очевидно, що радянська влада не впорається з поставленими перед нею завданнями.

Початок діяльності Генерального консульства Німеччини у місті Одесі датується 1923 роком. У період між 1929 та 1936 роками, Пауль Рот виконував

¹ ЦДАВО України. Ф. 4. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 201, 206. URL: <<https://e-resource.tsdavo.gov.ua/file-viewer/40512#file-1523105>>. (Дата звернення: 09.02.2024).

² Матяш І. Іноземні представництва в радянській... С.231-232.

³ Там само. С. 241.

обов'язки голови Генерального консульства Німеччини в Одесі¹. Він здійснював періодичні об'їзди території консульського округу, основною метою яких було вивчення політичної ситуації та економічних аспектів УСРР. П. Рот регулярно взаємодіяв з мешканцями німецьких колоній у контексті надання правової допомоги та захисту німецьким громадянам та етнічним німцям, що проживали на півдні України. Вже восени 1931 року, внаслідок результатів своїх подорожей, П. Рот висловлював побіжні песимістичні прогнози щодо можливості реальної загрози голоду для більшості населення на Одещині через політику колективізації, що проводилася радянським урядом².

В січні 1926 року в Одесі було відкрито консульство Японії, на підставі "Конвенції про основні принципи взаємовідносин між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Японією", підписаної 20 січня 1925 року в Токіо³. 29 червня 1930 року на пост генерального консула призначили Бунітара Танаку, який на той момент мала 50 років і вже володів значним досвідом у фінансовій політиці⁴.

Справили враження на Б. Танаку черги за хлібом, які ставали значною проблемою в місті. В перші дні він також познайомився з радником німецького консульства Карлом Ганом та встановив добросусідські стосунки з ним. Бунітара Танака став свідком Великого голоду в Одесі, і важливою частиною його місії було інформування японського керівництва про цю трагедію.

Також впродовж 1919-1921 рр. радянська влада мала конфліктну ситуацію з Союзом китайських громадян, що завершилася виплатою китайській стороні коштів призначених для реевакуації громадян та допомогою в

¹ Марочко, В. Німецькі дипломати і голодомор 1932–1933 рр. в Україні. Київські історичні студії, 2015. Вип. 1. С. 62–66.

² Там само.

³ СССР-Япония : к 50-летию установления советско-японских дипломатических отношений (1925-1975). Москва: Изд-во "Наука", 1978. 298 с.

⁴ Матяш І. Іноземні представництва в радянській...С.263-264.

евакуаційних заходах¹. В результаті цих взаємодій створити іноземне представництво Китаю в Одесі не вдалося.

1.3. Іноземні представництва в Києві

Від лютого 1919 року, коли більшовики захопили Київ, і до грудня 1922 року, відбулися значні зміни як у кількості, так і в статусі іноземних дипломатичних представництв. Для продовження функціонування представництв Бельгії, Італії, Нідерландів, Швейцарії перешкодою стала вимога нової влади визнання УСРР державами, які вони представляли, та прийняття офіційних представників УСРР². Невиконання цього ультиматуму призвело до анулювання повноважень іноземних консулів та, внаслідок цього, до ліквідації їхніх консульств. У 1919 році практично всі консульства, створені ще в епоху Російської імперії й діючі під час існування Української Народної Республіки та Української Держави, покинули Київ.

Більшовицький уряд УСРР, хоч і займав вторинну позицію порівняно з РСФРР, проте намагався робити самостійні кроки у встановленні рівноправних зв'язків з новими державами, які виникли після розпаду Російської імперії. Це підкреслювало важливість встановлення таких відносин для існування представництв у Києві. Однак неприйняття таких кроків зі сторони Москви призводило до припинення роботи, зокрема, представництва Грузії. Виселення консулів з Києва визначало нові умови взаємодії радянського уряду з іноземними представництвами, засновані на недовірі та ультиматумах.

¹ Матяш І. Іноземні представництва в радянській...С. 74.

² Там само. С. 53-65.

З ініціацією перших міжнародних договорів УСРР у Києві почали формуватися представництва із новими завданнями, такими як репатріація, обмін полоненими і біженцями, а також товарообмін, але їхні повноваження в сфері дипломатичних та консульських зв'язків були обмеженими. Більшовицька влада вживала різноманітні методи тиску на іноземних представників, у тому числі й репресії. У період з 1920 по 1933 роки іноземні представництва в УСРР зосереджувалися в Харкові.

Деякий час в Києві продовжувало функціонувати перське консульство. Однак відносини з радянською владою у перських іноземних представників не склалися. Це було зумовлено самочинним створенням консулом М. Дж. Мір-Тагієвим турецького відділу, що видавав документацію турецьким підданам. Також причиною слугувало відкриття у Києві Управління Представництва Ассирійської Народної Делегації в РСФРР¹. Ця подія була розцінена М. Дж. Мір-Тагієвим як претензія на його повноваження. Окрім того ряд співробітників установи мали контакти з контрреволюційними елементами, що призводило до конфліктів з більшовицькою владою. У Києві, консульство Персії, як єдиний іноземний представницький орган, функціонувало в умовах напівлегальності, фокусуючись на стратегії "виживання" при посиленні влади більшовиків та захисті інтересів громадян Персії.

Китайське представництво продовжувало існувати, не провокуючи заперечень або активного протидії соціалістичного уряду УСРР. Проте перебування китайського представництва в Києві після переміщення столиці до Харкова викликало незадоволення НКЗС УСРР, тому китайські представники не мали повної підтримки зі сторони влади². Незважаючи на це, вони намагалися зберегти свій статус та право на користування майном з метою завершення операції щодо евакуації китайських громадян, які опинилися на території України ще під час війни.

¹ Матяш І. Іноземні представництва в радянській... С. 68.

² Матяш І. Іноземні консули в УСРР (1919-1922 рр.)... С. 105.

До грудня 1922 року всі іноземні консульства покинули Київ, який залишився без іноземних представництв. Останнім консульським представником був Уповноважений китайської місії, який також переїхав до Харкова, тим самим припинивши свою діяльність в Києві. Консульство Персії також припинило свою роботу.

На початку 1924 року, в умовах, коли радянська Україна все ще зберігала видимість можливості самостійної зовнішньополітичної діяльності, німецьке консульство першим відновило свою діяльність у Києві, що було обумовлено "Договором про поширення на союзні РСФРР республіки Договору, підписаного 16 квітня 1922 р. у Рапалло між РСФРР і Німеччиною"¹.

Безпосередньо в роки Голодомору німецьке консульство очолювали Рудольф Зоммер та Андор Хенке. У контексті триваючого радянсько-німецького договору від 24 квітня 1926 року та конвенції про угодову процедуру від 25 січня 1929 року, очевидна антагоністичність радянських органів у співвідношенні до німецького консульства стала патентованою². У зв'язку з цим, берлінський договір, що разом із Раппальським договором складав основу радянсько-німецьких стосунків, знову отримав "юридичну силу". Загальне напруження в цей період виявлялося навіть під час культурних заходів.

Протягом періоду від 1924 до 1933 року, представництво Німеччини в Києві, яке мало статус одного з консульств Німеччини в рамках СРСР, переважно виконувало політичні обов'язки. Воно надавало інформацію уряду через Генеральне консульство в Харкові та Посольство в Москві щодо економічної та соціально-політичної ситуації в УРСР. Зв'язки голови консульства з урядовими структурами відбувалися через Уповноваженого НКЗС у Київському районі та були об'єктом уваги спеціальних служб.

¹ Договір про поширення на союзні РРФСР республіки договору, укладеного 16 квітня 1922 р. у Рапалло між РСФРР і Німеччиною від 5 листопада 1922 р.// Українська РСР на міжнародній арені: збірник документів (1917-1923). Київ: Наукова думка, 1966. С. 522.

² Вісті ВУЦВК. 1933, 3 травня. № 99 (3790). С. 1.

У жовтні 1926 року в Києві було відкрито консульську установу Польщі¹. Ця дипломатична місія почала свою роботу під формальним статусом консульства. Київське консульство оповіщало про свою працю генеральному консульству в Харкові та Посольству Польської Республіки в СРСР. Лише у жовтні 1930 року Генрік Янковський очолив цю дипломатичну установу, зберігаючи свою посаду до лютого 1933 року. Деякий час, обов'язки голови установи виконував Пьотр Куніцький, якого замінив Станіслав Адам Сосницький, що був призначений консулом в Києві у квітні 1933 року².

1.4. Висновок

У період заснування та розвитку УСРР існувала активна зовнішньополітична діяльність, що спрямовувалася зокрема через розміщення різноманітних іноземних представництв у містах країни. Заснування та функціонування дипломатичних установ у столиці було складним у зв'язку з обмеженнями, накладеними радянським законодавством на діяльність іноземних представників.

Зокрема, управління Народного комісаріату зовнішніх справ УСРР регламентувало роботу та правовий статус дипломатичних установ у країні, при цьому радянське керівництво мало можливість контролю та втручання у діяльність цих установ при підозрі в антидержавних діях іноземних представників. Згідно з положеннями Конституції СРСР 1924 року, зовнішньополітична діяльність України безпосередньо підкорялася Москві, не дозволяючи говорити про повну самостійність дипломатичних відносин УСРР.

¹ Матяш І. Іноземні представництва в радянській...С. 96.

² Tomasz T. Jurek. Sosnicki Stanislaw Adam//Polski Słownik Biograficzny. T. 40. S. 615–616.

Харків, як місце розташування різноманітних іноземних представництв, зіткнувся із складнощами та обмеженнями, які накладало радянське керівництво на їх функціонування. Це призвело до обмеження та навіть припинення роботи деяких консульств, а також до незадовільного взаємодії іноземних представників з місцевою владою.

Всупереч обмеженням, були засновані та функціонували різноманітні дипломатичні установи, що сприяли втіленню міжнародних угод у справах оптації громадянства, репатріації іноземних громадян та налагодженню торговельних зв'язків.

У цілому, діяльність іноземних представництв у Харкові у період УСРР відображала складні відносини між радянською владою та дипломатичними установами, що вплинуло на їхню ефективність та функціонування.

Взаємодія радянської влади в Одесі з іноземними консульствами виявила схожу динаміку з Харковом та Київом. Ця тенденція включала ультимативні вимоги до іноземних представництв, порушення консульського імунітету та тісний контроль над іноземцями. Для створення позитивного іміджу в інформаційному просторі Європи використовувалися методи поширення неправдивої інформації та контролювання її сприйняття.

Радянська влада ускладнювала діяльність іноземних представництв в Одесі, використовуючи різні методи для контролю та обмеження їх функцій. Це призводило до припинення багатьох з них через конфлікти та обмеження з боку радянської влади.

В період від лютого 1919 до грудня 1922 року в Києві відбулися значні зміни у статусі та кількості іноземних дипломатичних представництв. Під умовами вимог нової влади до визнання УСРР та її офіційних представників, дипломатичні установи Бельгії, Італії, Нідерландів та Швейцарії припинили свою роботу в Києві. Керівництво УСРР самостійно намагалось установити

рівноправні зв'язки з новими державами, але відмова Москви призводила до конфліктів і припинення роботи дипломатичних місій, як у випадку представництва Грузії.

У цей період УСРР почав укладати міжнародні договори з метою репатріації, обміну полоненими та товарообміну, хоча їхні повноваження в області дипломатичних та консульських зв'язків були обмеженими. Радянський уряд використовував різноманітні методи тиску на іноземних представників, що призводило до обмежень та репресій.

Після закриття усіх іноземних представництв у грудні 1922 року, лише в 1924 році почало відновлюватися діяльність німецького консульства в Києві. Установа виконувала в основному політичні функції, надаючи інформацію про економічну та соціально-політичну ситуацію в УСРР через Генеральне консульство в Харкові та Посольство в Москві. Додаткові дипломатичні представництва Польщі відкрилися в Києві у 1926 році, спочатку як посольство, а згодом консульство. Проте навіть ці установи не уникнули напружених відносин та обмежень з боку радянської влади.

Таким чином, у період формування і розвитку УСРР, дипломатичні відносини іноземних представництв в радянській Україні були складними, зазнавали тиску та обмежень від радянської влади, що обумовлювало їхню діяльність та стосунки з державними органами.

РОЗДІЛ 2. СВІДЧЕННЯ ІНОЗЕМНИХ ДИПЛОМАТІВ ПРО ГОЛОДОМОР 1933-1934 РР.

Наше дослідження ставить перед собою завдання систематизації та критичного аналізу документальних матеріалів, що стосуються одного з найбільш трагічних періодів в історії України. Розглядаючи висловлювання дипломатичних представників іноземних країн, які перебували в Україні у досліджуваній період, ми намагатимемося визначити ступінь достовірності у відображенні подій та об'єктивності у винесенні суджень, а також з'ясувати, як ці свідчення впливали на міжнародну спільноту та її реакцію на геноцид, що відбувався в Україні.

Робота з джерелами у контексті дослідження свідчень іноземних дипломатів про Голодомор 1933-1934 рр. вимагає систематизації та критичного аналізу різноманітних документів, листування, звітів та інших матеріалів, що були створені іноземними посадовцями, які перебували в Україні протягом зазначеного періоду. Наприклад, серед головних джерел можна виділити офіційні звіти дипломатичних місій, консультаційні записки, особисті щоденники, кореспонденцію та інші письмові матеріали, які свідчать про спостереження і реакцію іноземних представників на події того часу.

Одним із ключових аспектів роботи з джерелами є визначення автентичності та об'єктивності інформації, поданої у свідченнях. Необхідно враховувати можливі політичні, соціокультурні та особисті мотиви іноземних дипломатів при формулюванні їхніх висновків. Також важливо оцінювати контекст і обставини, в яких були отримані свідчення, адже політична обстановка та дії радянських спеціальних служб можуть впливати на інтерпретацію подій.

Ретельна перевірка та порівняння різних джерел є ще однією важливою частиною роботи з матеріалами. Це дозволяє визначити консистентність

представлених свідчень, а також виявити можливі розбіжності та суперечності у висновках дипломатів.

Крім письмових джерел, важливо враховувати інші форми інформації, такі як фотографії, які можуть доповнити розуміння контексту подій і додатково підтверджувати свідчення іноземних дипломатів. Усі ці елементи дозволяють застосувати комплексний підхід до аналізу джерел і розкрити різноманітні аспекти сприйняття Голодомору 1933-1934 рр. іноземними представниками, що додає глибини та обґрунтованості дослідженню.

Роль особистостей іноземних дипломатів у контексті свідчень про Голодомор 1933-1934 рр. є надзвичайно важливою, оскільки їхні особисті переконання, досвід та індивідуальні характеристики можуть впливати на сприйняття та інтерпретацію подій. Особистості дипломатів, які перебували в Україні протягом Голодомору, мали різні рівні досвіду у справах дипломатії та різноманітні знання щодо політичного, економічного та соціального контексту. Їхня експертна кваліфікація впливала на їхню здатність аналізувати та визначати причини та наслідки голодомору.

Особистість дипломата також визначалася його соціокультурними звичаями та стереотипами. Наприклад, визначальною могла стати національна приналежність, яка впливала на сприйняття подій і взаємодію з місцевим населенням. Емоційний стан дипломата під час спостереження за голодомором міг впливати на його здатність адекватно сприймати та фіксувати події. Шок, жах або враження від величезних людських трагедій могли відобразитися в їхніх свідченнях.

Особисті мотивації дипломатів могли включати політичні цілі, економічні інтереси або особисті переконання. Наприклад, дипломати з країн, що мали політичні амбіції чи економічні інтереси в регіоні, могли виражати свої свідчення з урахуванням цих факторів.

Особистості дипломатів могли бути ключовими фігурами в контексті міжнародних відносин свого часу. Їхні дії та свідчення могли визначати позицію їхніх країн та впливати на реакцію міжнародної спільноти на голодомор. Розуміння особистих характеристик дипломатів є ключовим для оцінки достовірності їхніх свідчень і розкриття можливих впливів на їхнє сприйняття та подання інформації про Голодомор. Це робить дослідження більш комплексним і дозволяє зрозуміти, як саме іноземні дипломати сприймали та реагували на цю трагедію.

Однією з ключових задач цього дослідження є висвітлення ролі іноземних дипломатів у висвітленні фактів Голодомору та їхнього впливу на визнання цього злочину проти людства. Аналізуючи різноманітні джерела та інтерпретуючи їхні висновки, ми спробуємо розглянути, наскільки об'єктивно іноземні свідки долучались до документування голодомору та чи взяли вони на себе роль голосу совісті на міжнародній арені. Перед нами стоїть завдання розкрити, наскільки важливим був дипломатичний аспект підходу до розгляду трагедії, що розгорнулася в Україні під час Голодомору 1933-1934 рр.

2.1. Документальні джерела та свідчення іноземних дипломатів

Поширений міф про невідому світу інформацію щодо Голодомору, що, за припущенням, уберегло б українське населення від страждань, зазначає, що іноземці не були ознайомленими з подіями, що розвивалися в Україні під час правління Йосипа Сталіна. Проте, останні роки свідчать про інше, оскільки опубліковані та розсекречені документи підтверджують, що Москва проводила цілеспрямовану політику, що спричинила голодомор серед українських селян.

Іноземні дипломати систематично та послідовно доповідали про ситуацію в Україні своїм урядам. Це підтверджується оприлюдненими документами зовнішньополітичних відомств, які включають рапорти, аналітичні звіти, політичні огляди консулів країн, таких як Італія, Німеччина, Великобританія, Польща, Чехословаччина, Норвегія, Швеція та Японія¹. Західна преса також широко висвітлювала жахливі події та прояви голоду в українських селах. У 1986 році Українсько-канадський дослідно-документаційний центр у Торонто звернувся до міжнародної наукової спільноти із пропозицією вивчення матеріалів щодо Голодомору 1932-1933 років у архівах Німеччини, Італії та Великобританії. Документи були знайдені в усіх трьох країнах та представлені звітами дипломатичних місій представників Німеччини, Італії та Великобританії у Харкові й Києві².

У 1968 році з'явилися дослідження щодо Голодомору, де було освітлено реакцію світової громадськості на радянську політику. Р. Сербин³ та А. Балавудер⁴ наголошували на очевидних фактах фіксації Голодомору 1932-1933 років, посилаючись на дані української діаспори. Проте, як у Канаді, так і у Британії суспільство не відреагувало на надану науковцями інформацію. На той час залишалися активно цитованими радянські дані про відсутність голоду на теренах УРСР. З свого боку, Р. Сербин у пресі залучав свідчення дипломатів, які відвідували українські землі та фіксували штучний характер та національну спрямованість голодомору, розглядаючи його як зброю у боротьбі проти селян та неросіян⁵.

¹ Пам'яті невинних жертв// Матеріали міжнародної наукової конференції істориків «Голодомор в Україні в 1932-1933 роках». Будапешт, 2003. 292 с.

² Електронний архів Українського визвольного Руху. Іноземні дипломати про Голодомор 1932-1933 в документах ОГПУ. URL: <avr.org.ua/?idUpCat=1407> (Дата звернення: 09.02.2024)

³ Serbyn R. British Public Opinion and the Famine in Ukraine. *New Review// A Journal of East-European History*. 1968. Vol. 8. № 3. P. 89-101.

⁴ Balawyder A. Canadian Fears of Soviet Competition, 1929-1932. *New Review// A Journal of East-European History*. 1968. Vol. 8. № 4. P. 7-15.

⁵ Serbyn R. British Public Opinion and the Famine in Ukraine. *New Review// A Journal of East-European History*. 1968. Vol. 8. № 3. P. 93.

У 1988 році колектив авторів, до якого входили Б. Кордан, Л. Луцюк та М. Царинник, опублікував збірку, в яку був включений обширний масив документів, свідчень, листів та заяв іноземних дипломатів та різних експертів¹. Ці матеріали стосувалися економічного положення не лише в Україні, а й на територіях, де розповсюдження чорноземів, і при цьому надавали дані регіонів, де смертність була значно меншою. Таким чином, автори збірки, застосовуючи економіко-географічний підхід, спростовували думку про Великий голод як виключно українську проблему і доводили факти тяжкого становища селянства не лише на українській землі, але й в окремих республіках СРСР. У даній роботі відсутній акцент на антиукраїнському спрямуванні Голодомору.

У 1989 році відомий італійський історик Андреа Граціозі зібрав та опублікував документи, аналітичні звіти, надіслані італійським консулом у Харкові С. Граденіго до Італії, та інші матеріали². Деякі з цих матеріалів послужили основою для доповідей на конференції, що відбулася у Торонто у 1990 році, та були подальше опубліковані у окремому збірнику³. Серед них були документи, включаючи свідчення італійського консула С. Граденіго, зокрема доповідну записку «Голод і українська ситуація» від 31 травня 1933 року, де описується побут місцевого населення та загальний стан українських міст, велика кількість безпритульних осіб, та трагічне становище селянства, що зазнавало терору від влади⁴. Консул детально описував кількість загиблих осіб, які його спостерігалися в Харкові, та щоденну ритуальну очистку вулиць від їхніх тіл. У висновку, консул відзначив, що такі дії влади схожі на цілеспрямовану політику етнічної чистки проти українського населення. Додатковим підтвердженням цього твердження є цитати від начальника ГПУ, що засвідчують спрямовану заміну етнічного складу.

¹ «Tell them we are starving»: the 1933 Soviet diaries of Gareth Jones. Kingston, Ontario, Canada: Kashtan Press, 2015. 275 p.

² Graziosi A. Lettres de Kharkov. La Famine en Ukraine et Dans le Caucase du Nord la travers les rapports des diplomates italiens 1932–1934.// Cahiers du Monde russe et sovietique. 1989. V. 19 (1–2). P. 5–106.

³ Голод 1932-1933 років в Україні: Причини та наслідки. К.: Наукова думка, 2003. 888 с.

⁴ Там само. С. 76-81.

У збірнику «Der ukrainish Hunger–Holocaust: Stalins verschwiegener Volkermord 1932/33 an 7 Milionen ukrainischen Bauern im Spiegel geheimhaltener Akten», підготовленому Д. Злепком, емігрантом з України, були зібрані свідчення та документи німецьких консулів¹. Зазначений збірник включав фотодокументи та листи з точними датами та фіксацією соціально-економічного становища українського селянства та містян у 1933 році. Наприклад, в доповіді німецького відомчого з сільсько-господарських питань посольства Німеччини в СРСР О. Шіллера, від 18 вересня 1933 року, зазначалося, що спроби влади упокорити селян голодом здійснювалися за розпорядженням влади².

Опубліковані у збірці документів "Свідчення іноземних дипломатів про Голодомор 1932-1933 років: архівні матеріали ОДПУ" дані засвідчують соціально-економічний стан українських територій у період з 1927 по 1937 роки.³ Документи цієї колекції прослідковують причини голоду та його наслідки на територіях Одеси, Харкова і Києва, за версіями представників консульств Японії та Німеччини. Деякі дипломати, такі як представники Німеччини, здійснювали спроби вести статистику жертв Голодомору 1932-1933 рр⁴.

Для нашого дослідження важливим є матеріал, що міститься у документах консульських відділів Посольства Німеччини, які розташовувалися у Москві та інших містах Української РСР. Також слід звернути увагу на джерела особистого походження. Так наприклад, консул А. Хенке, який перебував на службі в Україні протягом 1933-1936 років та пізніше, у 1979 році, опублікував

¹ Zlepko D. Der ukrainish Hunger–Holocaust: Stalins verschwiegener Volkermord 1932/33 an 7 Milionen ukrainischen Bauern im Spiegel geheimhaltener Akten. Sonnenbuhl: Wild, 1988. 309 s.

² Там само. С. 194-196.

³ Електронний архів Українського визвольного Руху. Іноземні дипломати про Голодомор 1932-1933 в документах ОГПУ. URL: <avr.org.ua/?idUpCat=1407> (Дата звернення: 09.02.2024)

⁴ Електронний архів Українського визвольного Руху. Повідомлення секретного співробітника КОВ ДПУ УСРР про оцінку німецьким консульством стану сільського господарства в УСРР. URL: <<https://avr.org.ua/viewDoc/26243>> (Дата звернення: 09.02.2024)

свої спогади про вказаний період¹. У своїх записках А. Хенке детально описав події, свідком яких йому довелося бути, зокрема систематичне фізичне винищення українських селян, вчених, освітян і літераторів.

У 2008 році, Я. Брусський, співробітник Інституту історії Ягеллонського університету, опублікував збірку матеріалів польської дипломатії щодо Великого голоду в Україні². Основний зміст цієї збірки становлять 236 раніше неоприлюднені документи за 1931-1934 роки, включаючи звіти польських дипломатичних консульств у Харкові та Києві, які систематично відправлялися у Варшаву, окремі доповіді та листи, а також матеріали з віденського видання брошури Е. Амменде «Чи мусить Росія голодувати?»³. Ці документи містять інформацію про продовольче становище українських містян та сільського населення. Згідно з свідченнями В. Харланда, військового аташе, який склав рапорт до Головного штабу, ситуація в Україні в 1933 році описувалася як страшне опущення у порівнянні з московськими, зокрема, Центрально-чорноземними землями, де на пасовищах спостерігалися лише окремі групки худоби та коней⁴. Вказані документи сприяють академічним дискусіям, спрямованим на уточнення традиційних історичних поглядів західних та російських дослідників, які розглядають тему Голоду 1932–1933 років у контексті централізованої загальносоюзної аграрної політики.

Дослідник Ю. Шаповал присвятив увагу висвітленню документів італійського посла в СРСР Б. Аттоліко, віце-консула Л. Сіркана, консула у Харкові С. Граденіго та інших іноземних дипломатів, тим самим розширивши вітчизняну історіографію новим масивом документів щодо фіксації на

¹ Hencke, A. Erinnerungen als Deutscher Konsul in Kiew in der Jahren 1933–1936; mit einer Vorbemerkung von Georg Stadtmüller. München: Ukrainische Freie Universität. 1979. 72 S.

² Hołodomor 1932–1933. Wielki Głód na Ukrainie w dokumentach polskiej dyplomacji i wywiadu. Warszawa : Polski Instytut Spraw Międzynadowych, 2008. 785 s.

³ Ammende E. Muss Rusland Hungern? Menschen und Volkerschicksale in der Sowjetunion. Wein : Braumuller , 1935. 355 s.

⁴ Hołodomor 1932–1933. Wielki Głód na Ukrainie w dokumentach polskiej dyplomacji i wywiadu / wybór i oprac. Jan Jacek Bruski. Warszawa : Polski Instytut Spraw Międzynadowych, 2008. 785 s.

міжнародній арені подій Голодомору 1932-1933 рр¹. У його збірники документів потрапили дипломатичні рапорти та донесення служби розвідки дипломатів Польщі, Італії, Німеччини, Британії, Японії. Згідно з отриманими та опрацьованими даними, дослідник визначив супротивників, щодо яких була націлена політика керівництва СРСР на українських землях: перша – це селянство, яке не бажало приймати умови державної колективізації та партійного керівництва, опинившись між голодним селянством та вимогами керівництва партії виконувати плани щодо збирання хліба².

2.2. Спостереження іноземних дипломатів щодо ситуації у радянській Україні

Свідчення дипломатичних представників є важливим джерелом для розуміння перебігу Голодомору і його сприйняття у міжнародному просторі. Спостереження та звіти німецьких дипломатичних представників, які перебували в Україні протягом цього часу, стали об'єктом вивчення та аналізу для розкриття реальних обставин та масштабів подій геноциду. У цьому контексті, вивчення їхніх документів і свідчень є не лише актом віддання пам'яті жертвам, але й важливим етапом в розумінні політичних, економічних та соціальних процесів того часу. Дипломатичні документи та власні спостереження дипломатів стають ключовими джерелами для встановлення історичної правди та вивчення наслідків трагічних подій, що залишають невиліковні рубці в історії людства.

¹ Листи з Харкова. Голод в Україні та на Північному Кавказі в повідомленнях італійських дипломатів. 1932– 1933 роки / упоряд. та вст. ст. А. Граціозі, пер. з італ. М. Прокопович ; наук. ред. укр. вид. Ю. Шаповал. Харків: Фоліо, 2007. 255 с.

² Шаповал Ю. Голод в Україні очима іноземних дипломатів// Актуальні проблеми дослідження Голодомору та політичних репресій 1930–х років в Україні: зб. наук. статей за матер. «круглого столу» 29 травня 2009 року. Полтава: ТОВ «АСМІ», 2009. С. 6-15.

Документи консульських відділів Посольства Німеччини, які розташовувалися у Москві та деяких містах Української РСР, є цінними для нашого дослідження. В Україні консули А. Хенке, Ф. Рот, К. Вальтер перебували у рамках службових візитів¹. Саме в цей час в Німеччині відбувається зміна влади. Офіційно німецькі консули представляли нацистську державу, а деякі дипломати були членами НСДПА. Серед службових обов'язків дипломатів Німеччини були аналітична або розвідувальна діяльність, відвідування районів, що входили до їхніх консульських територіальних повноважень, аналіз ситуації, інформування посольства та участь у офіційних зустрічах з радянським керівництвом.

У 1979 році Консул А. Хенке, який працював в Києві протягом періоду з 1933 по 1936 роки, опублікував свої спогади про цей час. У своїх нарисах А. Хенке детально висвітлив ситуацію, свідком якої йому довелося стати. Консул описує систематичне фізичне винищення українських селян, вчених, освітян та літераторів². Починаючи свою роботу в квітні 1933 року, він займався справами «фольксдойче» та вирішував питання масових звернень про допомогу. Кошти для німців, що проживали на територіях України, надходили через організацію «Brüder in Not», і, радянська влада розглядала це як гітлерівську допомогу голодуючим.

Хенке зазначає що саме українські селяни знаходилися у найскрутнішому становищі, в той час як «фольксдойче» легше переносили трагедію³. Це дозволяє нам підкреслити етнічну направленість репресивних дій, що здійснювалися радянською владою. Однак консул у поясненні причин голоду першочергово зосереджується на несприйнятті колективізації українським селянством та його індивідуалізмі, помилки у проведенні колективізації на

¹ Кудряченко А. І. Голодомор 1932-1933 років в Україні: свідчення німецьких дипломатів// Голодомор в Україні 1932-1933 рр. За документами Політичного архіву Міністерства закордонних справ Федеративної Республіки Німеччина. Київ: Національний інститут стратегічних досліджень.

² Hencke A. Erinnerungen als Deutscher Konsul in Kiew in der Jahren 1933–1936; mit einer Vorbemerkung von Georg Stadtmüller. München: Ukrainische Freie Universität. 1979. 72 S.

³ Там само. S. 18-22.

місцях. Він не виносить суджень про штучний характер Голодомору і його зумовленість наказами «згори».

У офіційних же повідомленнях того часу А. Хенке не аналізує причини явищ, а лише висвітлює їх¹. Він звертає увагу на поширення хвороб, насамперед висипного тифу, через голод. Консул пише, що в сільській місцевості хвороба значно поширеніша ніж у місті. Загалом положення міста описано значно оптимістичніше в порівнянні з сільською місцевістю. Однак все одно акцентується увага на відсутності багатьох продовольчих товарів, а також на затримці заробітньої плати навіть в частинах Червоної Армії.

У більш ранніх повідомленнях 1932 р., німецьке представництво у Києві звітує про голодні бунти². В ході супротиву селяни вдавалися до захоплення зерносковищ та індивідуального терору у вигляді вбивств або побиття місцевого керівництва. Однак подібні акції швидко придушувалися силовими методами. Радянська влада застосовувала проти населення кінну міліцію. Німецькі мігранти, які були затримані під час акцій протесту були затримані та депортовані до Німеччини³.

Загалом збір відомостей щодо стану справ на селі ускладнювався через діяльність радянських спецслужб. У доповідній записці КОВ ДПУ УСРР голові ДПУ УСРР про зафіксовану німецьким консульством інформацію щодо становища в селах України від 01.03.1932 р. повідомляється що німецькі консули спеціально розвідували інформацію щодо політики хлібозаготівель⁴.

¹ Короткі повідомлення німецького консула в Києві Андора Генке про ситуацію в Україні від 2 листопада 1933 р.// Голодомор в Україні 1932-1933 рр. За документами Політичного архіву Міністерства закордонних справ Федеративної Республіки Німеччина. Київ: Національний інститут стратегічних досліджень. С. 135-138.

² Звіт консульства Німеччини в Києві про голодні бунти на Волині і їх наслідок від 6 вересня 1932 р.// Голодомор в Україні 1932-1933 рр. За документами Політичного архіву Міністерства закордонних справ Федеративної Республіки Німеччина. Київ: Національний інститут стратегічних досліджень. С. 33-34.

³ Звіт консульства Німеччини в Києві про голодні бунти на Волині і арешт двох громадян Німеччини з цього приводу від 2 травня 1932 р.// Голодомор в Україні 1932-1933 рр. За документами Політичного архіву Міністерства закордонних справ Федеративної Республіки Німеччина. Київ: Національний інститут стратегічних досліджень. С. 27-32.

⁴ Електронний архів Українського визвольного Руху. Доповідна записка КОВ ДПУ УСРР голові ДПУ УСРР про зафіксовану німецьким консульством інформацію щодо становища в селах України. URL: <<https://avr.org.ua/viewDoc/26248>> (Дата звернення: 09.02.2024)

Зазначається, що баптистський проповідник в с. Сорочинці Вессель, який співпрацював з консулом Зоммером, порівнював політику колективізації з окупаційними діями Японії в Китаї.

Згодом, у 1936 німецьке консульство у Харкові розглядатиме голод як інструмент сприяння колективізації та розростання системи колективних господарств¹. Однак голод і надалі вважався лише своєчасним для тоталітарної системи, однак цілком природнім явищем. Загалом, підкреслювалася діяльність такої методики, оскільки, на думку німецьких дипломатичних представників, селянство було змушене прийняти новий уклад життя.

Свідчення німецьких дипломатів в Одесі, особливо Пауля Рота, що стосуються голодомору в Одеській області, проливають світло на трагічні наслідки радянської колективізаційної політики на півдні України та спроби маніпулювання інформацією з боку радянської влади. У своїх звітах Пауль Рот висловлював серйозні занепокоєння відносно розвитку подій у регіоні вже з осені 1931 року². Він передбачав можливий голод у зв'язку з політикою колективізації, що призводила до збільшення обсягів збирання зернових культур та обмеження доступу населення до харчових ресурсів.

Відповідно до його свідчень, наслідки голоду були жахливими: вимирання населення, збільшення безробіття, втрата соціальних прав та стрімке зростання цін на продукти харчування. Німецький консул також фіксував спроби радянської влади змушувати місцевих жителів виготовляти "показові" зерносклади, які приховували реальний стан голоду та бідності³.

¹ Бажан О. Погляд з Харкова. Суспільно-політичне життя в Українській РСР в середині 1930-х років очима німецьких дипломатів// Сумський історико-архівний журнал». 2012. №XVI-XVII. С.91-111.

² Бажан О. Погляд з Одеси. Суспільно-політичне та економічне життя на Півдні України у першій половині 1930-х років очима німецьких дипломатів// Південний Захід. Одесика. Історико-краєзнавчий науковий альманах. Вип. 20. 2016. С. 179–199.

³ Річний звіт за 1933 рік Консульства Німеччини в Одесі від 6 грудня 1933 р.// Голодомор в Україні 1932-1933 рр. За документами Політичного архіву Міністерства закордонних справ Федеративної Республіки Німеччина. Київ: Національний інститут стратегічних досліджень. С. 202-236.

Під час візиту французької делегації в 1933 році, Рот спостерігав за тим, як радянська влада влаштовувала спеціальні виставки та події, щоб приховати правду про голод та зберегти своє обличчя перед міжнародною спільнотою¹.

Загалом, свідчення німецьких дипломатів відображають систематичний тиск та переслідування з боку радянських владних структур, включаючи арешти, цензуру та інші форми репресій, які спрямовувалися не лише проти українського населення, але й проти німецької меншини.

Також значну кількість матеріалів становлять свідчення польських дипломатичних представників. Вони є вагомим джерелом для розуміння трагічних подій, пов'язаних з голодомором в Україні в період з 1932 по 1933 роки. Дані з звітів польських консульських установ є важливим джерелом для розкриття істинних обставин і масштабів Голодомору, який значно вплинув на соціальний, політичний та економічний ландшафт регіону, що певним чином відобразилося і на Польщі.

Польські дипломатичні місії на території України були свідками трагічних подій, які розвивалися в той час. Їхні свідчення і звіти стали важливим джерелом для розуміння реальної ситуації, що мала місце під час Голодомору. Вони відображають не лише фактичні дані про голод, але й спроби маніпулювання інформацією, які проводилися радянською владою з метою приховування правдивого стану справ.

У світлі цих обставин, аналіз свідчень польських дипломатичних представників стає не лише актом віддання пам'яті жертвам, але й важливим етапом в розкритті історичної правди та встановленні відповідальності за трагедію, яка змінила життя мільйонів людей. Ці свідчення сприяють кращому розумінню подій минулого та розвитку міжнародних відносин у контексті голодомору в Україні.

¹ Там само. С. 226-227.

Польські дипломатичні працівники доносили інформацію про стан справ не тільки власному керівництву. Вони також ознайомлювали з нею й представників інших держав. Так наприклад у «Повідомленні секретного співробітника ХОВ ДПУ УСРР про зустріч японського консула із представниками польського консульства» від 14.10.1933 р. повідомляється, що за інформацією, яку надав агент Харківського обласного відділу, у Одесі 10 жовтня 1933 р. відбулася бесіда між консулом Японії та представниками польського консульства щодо ситуації в Україні¹. У розмові зауважується, що навесні того року по всій території України спостерігався голод. Люди, які постраждали від голоду, беспорядно лежали на вулицях, і їх збирали у вантажівки для вивезення на сміттєві майданчики.

Особливу увагу на перебіг Голодомору звертав генеральний консул в Харкові Я. Каршо-Седлевський. Поміж іншого він оцінював, що ніде, крім Північного Кавказу, не проводили так жорстоко збирання хліба, яке, фактично, зводилося до практичної конфіскації майже всієї сільськогосподарської продукції². Окрім іншого він допускав припущення про штучний характер голоду, оскільки вбачав його у чітко виділених кордонах

Однак найбільш ранні повідомлення про голодомор належать його попереднику – А. Стебловському. У його звіті, який датується початком лютого 1932 року, зазначалося, що різноманітні побічні свідчення вказують на те, що ситуація в селах та з продовольством була вкрай серйозна і загострювалась, що загрожувало можливим браком хліба³. Дані щодо заглиблюючої кризи дозволили перевірити стан речей в Україні здійснивши подорож, у яку Стебловський вирушив наприкінці квітня 1932 року разом із радником Жмигородським.

¹ Електронний архів Українського визвольного Руху. Повідомлення секретного співробітника ХОВ ДПУ УСРР про зустріч японського консула із представниками польського консульства. URL: <<https://avr.org.ua/viewDoc/26250>> (Дата звернення: 09.02.2024)

² Бруски Я. Я. Большой голод на Украине в свете документов польской дипломатии и разведки// Европа. Журнал Польского Института Международных Дел. 2006. Т. 6. № 4 (21). С 107.

³ Бруски Я. Я. Большой голод на Украине в свете документов польской дипломатии и разведки// Европа. Журнал Польского Института Международных Дел. 2006. Т. 6. № 4 (21). С 108

Жмигородський подав свої спостереження в обширному звіті Міністерству промисловості та торгівлі¹. Представлені факти явно свідчили про те, що українське село перебуває на межі катастрофи, проте польський дипломат, схоже, уникав стверджуючих висновків. У зв'язку з цим він повідомляв про «обмеження споживання, близькі до стану голоду», про можливий «частковий голод» в Україні. Він також писав керівництву про чутки та версії, наприклад, про кинутих на ринках дітей і навіть випадки канібалізму. Він вважав ці твердження абсурдними, але сам факт їх появи дав йому уявлення про напружену та ненормальну атмосферу, в якій такі чутки можуть виникати.

Консул у Києві Янковський у свою чергу повідомляв про щодня зростаючий голод на Правобережжі, особливо в провінції². У таких містечках, як Вінниця, Умань, майже кожен день спостерігалися випадки, коли з вулиць забирають людей, які падають від слабкості і виснаження. Ситуація була ще гіршою в селах, де, за інформацією з джерела Янковського, розбійництва та вбивства через голод стали повсякденністю. Відчутний дефіцит продовольства був помітним не лише у так званих самостійних сільських господарств, але й у колгоспах.

Ці дані підтверджуються інформацією наданою радником Стебловським: «Випадкові інформатори стверджують, що в селах всюди панує голод і є села, в яких з'їдено вже всі, навіть собаки та кішки. З приміських околиць селяни приїжджають у місто, де хліб є і, незважаючи на дуже високу ціну, його, проте, можна придбати, хоч і не завжди. У селах, розташованих далі від міст, голод, кажуть, величезний і загальний. Люди пухнуть і лежать зовсім без сил»³.

Окрему увагу польські дипломатичні співробітники звертають на стан тварин. Загалом, протягом кількох років в СРСР систематично зменшувалась

¹ Там само. С.110.

² Матяш І. Іноземні представництва в радянській Україні (1919–1991): протистояння і співпраця. К.: Інститут історії України, 2020. С. 96.

³ Бруски Я. Я. Большой голод на Украине в свете документов польской дипломатии и разведки// Европа. Журнал Польского Института Международных Дел. 2006. Т. 6. № 4 (21). С 109-110.

кількість коней, але навесні 1932 року відбулася справжня катастрофа. Більша частина ненагодованих тварин загинула, а ті, які вижили, перебували у стані крайнього виснаження. У травні 1932 р. Стебловський описав ситуацію в околицях Луганська, зауважуючи, що більша частина ненагодованих тварин загинула, а ті, які вижили, перебували у стані крайнього виснаження¹. Він зазначив, що коні на пасовищах, куди їх вже починали випускати, виявлялися настільки виснаженими, що потребували підпирання дошками, оскільки вони втратили здатність стояти на ногах через слабкість.

Під час подорожі автомобілем по околицях Харкова як Стебловський, так і Жмигородський, спостерігали численні скелети коней, що лежали у канавах біля доріг². Живі тварини, які пересувалися поруч з дорогою, маючи мізерні запаси сил, виявлялися настільки виснаженими, що на них залишалися лише шкіра та кістки. Масове вимирання коней, які український сільський регіон вважав основною тягловою силою, мала серйозні наслідки для проведення весняної посівної кампанії 1932 року³. Трактори, які були широко рекламовані, не змогли замінити коней та розчарували через погану якість, недбале обслуговування та особливо через хронічний дефіцит запасних частин.

Польські дипломати, подорожуючи по Україні, спостерігали за опустілими районами. Прибічники радянської влади заміняли колишніх мешканців новими поселенцями - росіянами, білорусами та євреями. Польський консул у Києві, який у серпні 1933 року подорожував Україною на автомобілі, зауважує: «Бездоріжжя з бідними селами є дуже сумною картиною, цілі кілометри необробленої землі, засіяні поля, повні бур'янів, а кількість рук для збирання навіть цих малих урожаїв мінімальна. У кількох селах під час поїздки

¹ 1933, май, 8, Москва - Из доклада заведующего Генеральным Консульством РП в Харькове Яна Каршо-Седлевского// // Европа. Журнал Польского Института Международных Дел. 2006. Т. 6. № 4 (21). С 135-136.

² Бруски Я. Я. Большой голод на Украине в свете документов польской дипломатии и разведки// Европа. Журнал Польского Института Международных Дел. 2006. Т. 6. № 4 (21). С 111-112.

³ Кондрашин В. В. Голод 1932–1933 – общая трагедия народов СССР// Известия Пензенского государственного педагогического университета: гуманитарные науки. 2009. № 11. С. 117–121.

я спитав дорогу, жителі відповідали, що доріг тут не знають, що їх сюди прислали, поселили в хатах, господарі яких померли, і наказали працювати»¹.

В дипломатичних звітах виявляється суттєва інформація щодо можливої кількості жертв Великого голоду, якою, за заявою польських спостерігачів, узагальнено вважається щонайменше п'ять мільйонів осіб². Однак важливо зауважити, що складно визначити джерела, на які вони стверджувалися, подаючи таку оцінку.

Важливі свідчення польські дипломати лишили про настрої населення та його емоційний стан. У жовтні 1933 року віце-консул Курницький висловлював переконання, що теперішній стан справ є станом повного відчаю та безнадійності³. У своїх записках він наголошував, що відвідав численні родини, які не мали навіть одного кілограма продуктів на зиму. Питаючи, як вони збираються пережити зиму, отримував відповідь, що вони не мають жодних надій дожити до весни і впевнені, що помиратимуть від голоду. Однак навіть у їхніх словах не виявлялося жодного прояву протесту чи навіть найменшого виразу обурення. Вони сприймали це як волю Божу.

Інформація про події Голодомору міститься і в повідомленнях італійських дипломатів. Свідчення італійських дипломатичних представників про Голодомор стають об'єктом пильного аналізу та вивчення для розкриття обставин та масштабів цієї трагедії. Італійські дипломати, перебуваючи на посадах спостерігачів та свідків в Україні протягом зазначеного періоду, докладали зусиль для реєстрації та документування наслідків Голодомору, що дозволяє нам краще розуміти його соціальні, економічні та політичні виміри.

У цьому контексті, аналіз свідчень італійських дипломатичних представників є важливим елементом вивчення подій та їхнього впливу на

¹ Бруски Я. Я. Большой голод на Украине в свете документов польской дипломатии и разведки// Европа. Журнал Польского Института Международных Дел. 2006. Т. 6. № 4 (21). С 125.

² Там само. С. 126.

³ Там само. С.128.

життя українського народу та міжнародну спільноту. Документовані свідчення сприяють розкриттю трагічної правди про голодомор і відображають ставлення міжнародних спостерігачів до гуманітарної кризи в Україні того часу.

Консул королівства Італія в Харкові, Серджіо Граденіго, залишив значну кількість звітів щодо голоду в Україні. Він спостерігав кілометрові черги вимучених людей на вулицях Харкова, які чекали на роздачу хліба у крамницях, а також голодних жебраків, що відмовлялися від грошей і просили лише хліба, оскільки не могли купити його навіть за гроші¹.

У звіті від 31 травня 1933 року Серджіо Граденіго відзначив загострення ситуації та висловив здивування тим, як міжнародна преса може спокійно ставитися до масових вбивств, які, на його думку, організував радянський уряд, а також він виразив переконання у тому, що голод був штучно спровокований з метою "денаціоналізації території"². Таким чином, консул передбачав можливість того, що Україна може стати територією з переважно російським населенням.

Наступного року він привів засновані на його даних конкретні цифри загиблих - від 11,5 мільйонів до 18 мільйонів, а також вказав на зменшення населення УСРР протягом 1927–1933 років через голод, епідемії, репресії та масові депортації до рівня нижчого за 1927 р³. Консул також зауважив заселення вимерлих сіл російськими поселенцями з Сибіру та інших російських регіонів. Проте італійський уряд не розголошував повідомлення своїх дипломатів, адже Беніто Мусоліні не бажав порушувати відносини із Сталінім.

¹ Становище з продовольством і дорожнеча. Озброєні банди в сільській місцевості// Листи з Харкова. Голод в Україні та на Північному Кавказі в повідомленнях італійських дипломатів. 1932–1933 роки. Харків: Фоліо. 2007. С. 95-96.

² Голод і українське питання// Листи з Харкова. Голод в Україні та на Північному Кавказі в повідомленнях італійських дипломатів. 1932–1933 роки. Харків: Фоліо. 2007. С. 158-165.

³ Перенесення столиці України з Харкова до Києва// Великий голод в Україні 1932–1933 років: у IV т. – Т. IV. Звіт Конгресово-президентської Комісії США з дослідження Великого голоду 1932–1933 рр. в Україні. Київ: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2008. С. 547-550.

Італійська нейтрально ставилася до колективізації, розглядаючи її як тимчасову кризу, хоча італійська преса висвітлювала події Голодомору¹.

Під час Голодомору, Консульство Італії в Одесі інформувало посольство та МЗС Італії щодо жахів Голодомору в Українській РСР, спричинених радянською владою. Вони також розповідали про викорінення сепаратистських настроїв та поширення недовіри та ненависті до центральної влади серед українського населення². Також наводилися приблизні оцінки загиблих – 7 млн. осіб. Окремо підкреслювалась штучність голоду і його спрямованість на придушення української національної ідеї.

Доволі нетиповий погляд на проблему виявляли японські дипломатичні представники. У Одесі свідком Великого голоду став генконсул Б. Танака. Поінформованість японського керівництва про цю штучно створену трагедію залежала від його звітів. Весною 1932 року, здійснюючи об'їзд свого консульського округу, генконсул зауважив, як українські селяни відрізнялися виснаженістю і зношеністю одягу від мешканців інших радянських республік, а також великою кількістю жінок і дітей, які просили милостиню, особливо на залізничних станціях. Вражений побаченим, Б. Танака спитав у співробітника в Одеському порту, чи приємно йому бачити в порту іноземні пароплави, які вивозять зерно, і як довго це триватиме. Після того, як співробітник відповів "5 років", генконсул назвав його оптимістом. 14 жовтня 1933 року Б. Танака обговорив становище в Україні з польським генконсулом³. Їхні враження були однаковими: вони спостерігали, як на вулицях Одеси вантажівки збирали голодних людей і вивозили їх на звалище.

¹ 19 лютого 1934 р. - XII// Великий голод в Україні 1932–1933 років: у IV т. – Т. IV. Звіт Конгресово-президентської Комісії США з дослідження Великого голоду 1932–1933 рр. в Україні. Київ: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2008. С. 551.

² ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. 66. Т. 5. Арк. 2381.

³ Електронний архів Українського визвольного Руху. Повідомлення секретного співробітника ХОВ ДПУ УСРР про зустріч японського консула із представниками польського консульства. URL: <<https://avr.org.ua/viewDoc/26250>> (Дата звернення: 09.02.2024)

Подібно до більшості іноземних дипломатичних представництв, що функціонували на території радянської України у вказаний період, турецькі консули виконували інформаційні функції, спрямовані на освітлення внутрішньої ситуації як у межах свого консульського округу, так і за його межами. У своїх звітах до турецького уряду консули надавали дані щодо діяльності Одеського порту, зосереджуючи увагу на кількості прибуваючих іноземних суден, розвитку важкої та харчової промисловості, а також сільського господарства. Вони виявляли інтерес також до ситуації в селах, зокрема під час 1932-1933 років. Однак повідомлення турецьких консулів не публікувалися, а у працях спеціально присвячених діяльності консульства Туреччини тематика Голодомору не висвітлюється.

Висновок

Свідчення іноземних дипломатів про Голодомор українського народу у 1930-ті роки є важливим джерелом для розуміння та осмислення цих трагічних подій. Аналіз цих свідчень свідчить про безпрецедентну гуманітарну катастрофу, яка стала наслідком тоталітарного режиму Йосифа Сталіна та його колективізаційних заходів.

Іноземні дипломати, такі як Пауль Рот та інші, у своїх звітах докладно описали жахливі наслідки голоду, вимирання населення, економічне занепад, та спроби радянської влади маніпулювати інформацією та маскувати правду про реальний стан справ. Вони розкрили систематичний тиск та репресії, яким піддавалася населення, а також намагання приховати правду від міжнародної спільноти.

Свідчення іноземних дипломатів підтверджують те, що Голодомор не був природною катастрофою, а штучно створеною та політично мотивованою трагедією, що спричинила мільйони людських жертв. Вони стали свідченням про систематичне порушення прав людини та загальноприйнятих гуманітарних норм радянським режимом у той період.

Звітність іноземних дипломатів про Голодомор відображає важливість міжнародного співробітництва та міжнародного контролю за захистом прав людини та запобіганням геноциду та голоду в майбутньому. Вивчення цих свідчень є не лише актом пам'яті та визнання страждань українського народу, але й сприяє запобіганню повторенню подібних трагедій у майбутньому.

Отже, свідчення іноземних дипломатів про Голодомор є важливим елементом історичного дослідження, яке допомагає розкрити та зрозуміти масштаби та наслідки цієї трагічної сторінки української історії.

РОЗДІЛ 3. ОЦІНКА СВІДЧЕНЬ ІНОЗЕМНИХ ДИПЛОМАТІВ ПРО ГОЛОДОМОР 1932-1933 РР.

Розуміння іноземних дипломатів Голодомору 1932-1933 років є ключовим етапом у розумінні та інтерпретації цього трагічного періоду в історії України. У цьому дослідженні виконується аналіз та оцінка свідчень, наданих іноземними дипломатами, які спостерігали за подіями, що відбувалися в Україні під час Голодомору.

Іноземні дипломати, здебільшого представники держав з розвиненими дипломатичними корпусами, були свідками трагічних подій, які призвели до масового голоду та людських втрат у різних регіонах Української Радянської Соціалістичної Республіки. Їхні свідчення стали важливим джерелом інформації для міжнародної спільноти та для подальших історичних досліджень Голодомору, проливаючи світло на реальність та масштаби гуманітарної катастрофи, що спіткала український народ.

Перебуваючи на місцях трагедії, вони фіксували не лише безпосередні наслідки голодомору, але й спостерігали за складною соціально-політичною атмосферою та реакцією місцевого населення та радянських владних структур. Їхні звіти стали надзвичайно цінним джерелом інформації для міжнародної спільноти, дозволяючи звернути увагу світу на гуманітарну кризу в Україні та сприяючи формуванню міжнародної реакції на події, що відбувалися.

Важливо відзначити, що свідчення іноземних дипломатів відіграли ключову роль у розкритті правдивого обсягу та ступеня трагедії Голодомору, які вплинули на сприйняття подій як на місцевому рівні, так і на міжнародній арені. Таким чином, аналіз цих свідчень є не лише важливою складовою історичного дослідження, але й сприяє кращому розумінню та оцінці наслідків Голодомору як з точки зору національної, так і міжнародної історії.

Цей розділ присвячений критичному аналізу та оцінці свідчень іноземних дипломатів щодо Голодомору. Метою є розкриття різних інтерпретацій та оцінок, які надаються дипломатичними представниками різних країн, а також визначення їхнього впливу на міжнародну реакцію та сприйняття подій, що відбувалися в Україні.

Увага приділяється не лише окремим фактам, але й аналізу контексту, у якому були отримані ці свідчення, враховуючи політичні, культурні та ідеологічні обставини того часу. Це важливо для збереження об'єктивності та точності в оцінці подій, адже сприйняття Голодомору в інших країнах може відрізнитися залежно від їхньої власної історичної та політичної спадщини. Аналіз такого різноманіття поглядів дозволить нам краще розуміти глибину та ширину впливу Голодомору на світову спільноту та сформуванню більш повне уявлення про його історичне значення та наслідки.

Для досягнення цієї мети в розділі буде проведено аналіз зібраних свідчень, порівняння різних точок зору та оцінка їхньої достовірності та значущості. Це дозволить отримати більш повне та об'єктивне уявлення про Голодомор 1932-1933 років та його міжнародні наслідки. Враховуючи специфіку дипломатичних свідчень, необхідно врахувати можливі політичні та культурні впливи, якими керувалися дипломатичні представники у своїх спостереженнях та поданнях.

Також важливо розглянути контекст і часові обставини, в яких були зібрані ці свідчення, адже вони можуть відображати певні перекручення чи спотворення подій. Оцінка достовірності та об'єктивності іноземних дипломатичних свідчень про Голодомор є ключовим етапом у формуванні об'єктивної картини цього трагічного періоду української історії та їх впливу на міжнародну думку. Тому розділ пропонує глибокий аналіз та критичне осмислення представлених свідчень з метою визначення їхньої вагомості та

інформаційної цінності для подальших досліджень та розуміння історичних подій.

3.1. Аналіз достовірності та об'єктивності свідчень

У контексті історичних подій, що сталися в Радянській Україні, свідчення іноземних дипломатів виступають як одне з ключових джерел для розуміння та оцінки масштабів та наслідків голодомору.

Збір та аналіз цих свідчень не лише сприяє уточненню історичного нарративу, але і дозволяє критично оцінити сприйняття та реакцію міжнародної спільноти на трагічні події в Україні. Можна підкреслити необхідність об'єктивного підходу до аналізу цих свідчень, враховуючи контекст їхнього виникнення, можливі мотивації дипломатичних представників, а також специфіку їхніх спостережень.

Слід докладно розглянути основні аспекти свідчень іноземних дипломатів, зокрема їхню точність, повноту та суб'єктивність. Аналіз включатиме розгляд різних джерел та документів, що підтверджують чи спростовують викладені інформаційні матеріали, з метою забезпечення максимально об'єктивного уявлення про події Голодомору та їхній імпакт на міжнародну політичну сцену.

За мету також слід поставити визначення та аналіз можливих фальсифікацій або спотворень інформації у свідченнях, що надходили від іноземних дипломатів. Це допоможе виявити потенційні фактори, які могли вплинути на представлення подій та їхню інтерпретацію.

Таким чином можливо створити основу для обґрунтування та розуміння результатів дослідження свідчень іноземних дипломатів про Голодомор, розкриваючи їхню роль у формуванні історичного нарративу та сприйнятті цих подій у міжнародному контексті.

Перед аналізом інформації, що залишили по собі дипломатичні робітники слід окреслити міжнародне становище в якому перебували країни, які вони представляли. У 1932-1933 роках у багатьох країнах світу склалися складні політичні умови, які суттєво вплинули на їхню зовнішню політику та взаємодію з іншими державами. Варто розглянути ключові політичні фактори, що визначали ситуацію в Німеччині, Італії, Польщі, Японії, Естонії та Великій Британії у цей період.

У Німеччині в 1932-1933 роках політична ситуація була вкрай нестабільною. Вона перебувала в періоді глибокої економічної кризи та соціальних розладів, що створювало благоприятну атмосферу для політичного радикалізму¹. Прихід до влади націонал-соціалістів під керівництвом Адольфа Гітлера у 1933 році змінив політичний ландшафт країни та став підґрунтям початку Другої світової війни.

У Італії в 1932-1933 роках Фашистський режим під керівництвом Беніто Муссоліні домінував у політичному житті. Італійський фашизм зосереджувався на зміцненні авторитарної влади, мілітаризації та розширенні впливу за межами країни, що створювало напруженість у відносинах з іншими європейськими державами².

Польща у 1932-1933 роках знаходилася в складній геополітичній ситуації, оскільки зіткнулася з територіальними проблемами та напруженістю у відносинах з сусідніми державами, зокрема з Німеччиною та СРСР³. Польська внутрішня політика в цей період була спрямована на зміцнення суверенітету та безпеки країни.

¹ Eyck E. Geschichte der Weimarer Republik. Zweiter Band: Von der Konferenz von Locarno bis zu Hitlers Machtübernahme. 2. Aufl. Stuttgart: Eugen Rentsch Verlag. 1956.502 P.

² Pauley B. F. Hitler, Stalin, and Mussolini: Totalitarianism in the Twentieth Century Italy, Wheeling: Harlan Davidson, Inc. 107 P.

³ Budurowycz B. B. Polish-Soviet Relations 1932–1939. New York, London: Columbia University Press. 1963. 229 p.

У Японії у 1932-1933 роках владу утримували військові та націоналістичні сили, які активно розширювали японські впливові зони в Азії. Агресивна зовнішня політика Японії, зокрема відносини з Китаєм та іншими азійськими країнами, викликала напруженість у міжнародній спільноті¹.

Усі ці політичні фактори сприяли формуванню глобальної ситуації та впливали на міжнародні відносини та події того часу, включаючи реакцію країн на Голодомор та його наслідки.

Аналіз свідчень німецьких дипломатів слід почати з джерел які залишив по собі А. Хенке. Свідчення А. Хенке, консула Німеччини, що перебував у Києві в період з 1933 по 1936 рік, становлять важливий елемент аналізу подій Голодомору 1932-1933 років. У контексті висунутих тез та обставин написання своїх спогадів, слід звернути увагу на його професійну та політичну обстановку.

Андор Хенке, як дипломат, був представником нацистської Німеччини. Його діяльність у рамках консульських обов'язків, зокрема, аналіз ситуації в Україні, пов'язана була з метою збирання інформації, що сприяло б інтересам Німеччини в контексті її зовнішньої політики. У зв'язку з нацистським режимом та ідеологією, яка проникла всі сфери життя в Німеччині, можна вважати, що свідчення Хенке не були вільні від політичного впливу та спрямованість.

У своїх спогадах, Хенке зосередився на фактах голоду та страждань українського селянства. Він зазначав, що радянська влада свідомо не надавала допомогу голодуючим, вважаючи її "гітлерівською"². Такий підхід дає змогу вважати, що Хенке викладав події в контексті нацистської пропаганди,

¹ Young L. The Breakdown of Democracy in 1930s Japan// When Democracy Breaks: Studies in Democratic Erosion and Collapse, From Ancient Athens to the Present Day. Oxford University Press. 2023. 35 s. URL: <https://tobinproject.org/sites/default/files/assets/Chapter%204%20-%20Japan%20-%20-%20Young_0.pdf> Дата звернення (25.03.2024)

² Hencke A. Erinnerungen als Deutscher Konsul in Kiew in der Jahren 1933–1936; mit einer Vorbemerkung von Georg Stadtmüller. München: Ukrainische Freie Universität. 1979. S. 19.

намагаючись підкреслити негативний образ радянської влади та підтримати ідеологію свого режиму.

Зауваження Хенке про те, що "фольксдойче" легше переносили трагедію, можна розглядати як спробу раціоналізувати становище німецької меншини в Україні та зміцнити підтримку ідеї "гітлерівської допомоги". Однак, його звернення до етнічної направленості репресивних дій радянської влади має певне дотику до реальних подій.

Мета Хенке, ймовірно, полягала в підтримці ідеології нацистського режиму, дискредитації радянської влади та розширенні впливу Німеччини в регіоні. Хоча його свідчення можуть містити елементи правдивості, важливо аналізувати їх у контексті політичного та ідеологічного впливу того часу.

Офіційні повідомлення А. Хенке, які висвітлюють ситуацію під час Голодомору 1932-1933 років, фокусуються на описі явищ, зокрема поширенні хвороб, нестачі продовольства та затримках у виплаті заробітної плати. Це відображається у відмінному світлі порівняння між міським та сільським життям, де міське середовище описується як оптимістичніше, хоча наголошується на проблемах, таких як відсутність продуктів та затримки у виплатах.

Важливо відзначити, що ці офіційні повідомлення Хенке відображають власне сприйняття ситуації, яке може бути вплинуте його політичним та дипломатичним статусом. Він, як консул, міг бути обмежений у висловлюванні деяких політично чутливих аспектів, або ж його звіти можуть бути спрямовані на збереження дипломатичних відносин та уникнення конфліктів з радянською владою.

Водночас, у своїх повідомленнях Хенке звертав увагу на конкретні факти, такі як поширення хвороб та нестача продуктів, що спричинені голодом. Його спостереження щодо розподілу продуктів та виплат заробітної плати свідчать

про те, що він документував реальні проблеми, що існували під час Голодомору.

Отже, в офіційних повідомленнях Хенке ми бачимо зважене відображення ситуації, яке відображає його дипломатичну позицію та спроби зберегти стабільність у відносинах з радянською владою, але в той же час відображається реальна складність життя під час Голодомору.

Аналіз свідчень німецьких дипломатичних установ загалом відображає складну динаміку подій, що відбувалися в Україні під час Голодомору 1932-1933 років. Слід врахувати, що свідчення німецьких дипломатів були складені в особливих умовах, де вплив радянської цензури та контролю над інформацією був величезним.

Перші звіти, зокрема ті, які надходили від німецького представництва у Києві, засвідчували протистояння селянства радянській владі через голодні бунти та акти насильства¹. Такі свідчення вказували на те, що голодомор був результатом не лише природних чинників, але й політики колективізації, а саме, на те, що радянська влада вживала силу для придушення опозиції та забезпечення свого контролю над сільським населенням.

Деякі записи також свідчать про спеціальні розвідувальні дії німецьких консулів, спрямовані на отримання інформації про політику хлібозаготівель та вплив колективізації на селянське господарство. Це свідчить про залучення дипломатичних ресурсів для збору інформації про соціально-економічну ситуацію в Україні та визначення можливих перспектив для німецьких інтересів у регіоні.

Згодом, німецькі консульства, зокрема ті, що працювали у Харкові, вважали голод інструментом сприяння колективізації та утворення системи

¹ Звіт консульства Німеччини в Києві про голодні бунти на Волині і їх наслідок від 6 вересня 1932 р.// Голодомор в Україні 1932-1933 рр. За документами Політичного архіву Міністерства закордонних справ Федеративної Республіки Німеччина. Київ: Національний інститут стратегічних досліджень. С. 33-34.

колективних господарств¹. Це свідчить про спроби раціоналізувати чи навіть виправдати репресивні заходи радянської влади в контексті її соціально-економічних стратегій.

Аналіз свідчень німецьких дипломатів, зокрема Пауля Рота, стосовно голодомору в Одеській області, надає важливі відомості про соціально-економічну ситуацію на півдні України та реакцію радянської влади на катастрофічні наслідки колективізаційної політики.

Перше, що варто відзначити, - це вчасність попереджень Рота щодо можливого голоду, що виникав у зв'язку з політикою колективізації, яка обмежувала доступ населення до харчових ресурсів². Його занепокоєння відносно обмеження доступу до зернових культур і погіршення соціально-економічного стану населення були вже відомі з осені 1931 року. Це свідчить про усвідомлення дипломатом небезпеки, що існувала через політику радянської влади.

Друге, його спостереження про жахливі наслідки голоду - вимирання населення, збільшення безробіття, втрата соціальних прав - свідчать про глибину та масштаби трагедії, яка розвивалася в регіоні. Ці відомості, отримані з першоджерела, мають вагому історичну цінність.

Третє, звіти Рота також розкривають спроби радянської влади маніпулювати інформацією та приховувати правду про голод від міжнародної спільноти. Це вказує на прагнення зберегти престиж та обличчя перед світом, навіть за рахунок страждань власного населення.

Загалом, свідчення німецьких дипломатів відображають систематичний тиск та переслідування, які здійснювали радянські владні структури,

¹ Бажан О. Погляд з Харкова. Суспільно-політичне життя в Українській РСР в середині 1930-х років очима німецьких дипломатів// Сумський історико-архівний журнал». 2012. №XVI-XVII. С.91-111.

² Бажан О. Погляд з Одеси. Суспільно-політичне та економічне життя на Півдні України у першій половині 1930-х років очима німецьких дипломатів// Південний Захід. Одесика. Історико-краєзнавчий науковий альманах. Вип. 20. 2016. С. 179–199.

включаючи арешти, цензуру та інші форми репресій. Це підкреслює важливість дипломатичних місій як джерела об'єктивної інформації про реальний стан справ у той час, коли радянський режим намагався приховати правду від світу.

Аналіз свідчень польських дипломатичних установ щодо Голодомору 1933-1934 років вимагає уважного розгляду контексту, у якому ці свідчення були зібрані та представлені. Польські дипломатичні місії на території України перебували в середовищі, що відзначалося політичною напруженістю та небезпекою для представників іноземних держав. У цих умовах дипломатичні працівники були свідками серйозних трагедій, а також стикалися з ризиком втручання у внутрішні справи радянської держави.

Свідчення польських дипломатів відображають реальний стан справ та спроби радянської влади маніпулювати інформацією з метою збереження свого політичного образу. Польські дипломати не лише доповідали своєму керівництву про фактичні події голоду, але й спробували донести цю інформацію до представників інших держав, що сприяло міжнародному розумінню та реакції на кризу.

Зважаючи на складні умови, польські дипломати могли бути під тиском з боку радянської влади та стикатися з обмеженнями щодо збирання та передачі інформації. Це може вплинути на достовірність деяких звітів та свідчень, зокрема у випадках, коли дипломати намагалися уникнути конфліктів з радянськими владними структурами.

Найбільш ранні повідомлення про голодомор належать попереднику польського генерального консула в Харкові, Адаму Стебловському. Він відзначав загострення ситуації з продовольством ще з початку 1932 року, але вказував на обмеженість своїх висновків¹. Це може бути пов'язано з

¹ Бруски Я. Я. Большой голод на Украине в свете документов польской дипломатии и разведки// Европа. Журнал Польского Института Международных Дел. 2006. Т. 6. № 4 (21). С 108

обставинами та обмеженим доступом до даних та ресурсів для об'єктивного аналізу.

Свідчення польських дипломатів, зокрема консула у Києві Янковського та радника Стебловського, містять докладні описи голоду та гуманітарної катастрофи, яка охопила Україну. Вони надають інформацію про реальні випадки голоду, бідності та виснаженості серед населення, а також зазначають наслідки для тваринництва та сільського господарства¹.

Однак важливо врахувати, що свідчення могли бути використані в політичних цілях або вигідності для польського уряду, особливо в контексті відносин між Польщею та радянським режимом. Це відкриває можливість тенденційного підходу до документування подій або навіть перекручення фактів для досягнення політичних цілей.

Крім того, свідчення про масове вимирання тварин та голод серед людей демонструють глибину та широкомасштабність голодомору. Описані страшні події свідчать про серйозні та довгострокові наслідки голоду, які стосувалися як людей, так і тварин, і відображають гуманітарну кризу розміром, що перевищує місцевий контекст.

Зазначені свідчення польських дипломатів підкреслюють екстремальний стан безнадії та відчаю, який виник серед населення України під час Голодомору. Однак, слід також враховувати, що дипломатичні звіти можуть відображати лише обмежену кількість фактів та думок, особливо у випадках, коли доступ до інформації був обмежений чи контрольований радянським урядом.

У світлі цих обставин, аналіз свідчень польських дипломатичних представників є важливим етапом в розкритті історичної правди та встановленні відповідальності за трагедію Голодомору. Проте, необхідно

¹ Бруски Я. Я. Большой голод на Украине в свете документов польской дипломатии и разведки// Европа. Журнал Польского Института Международных Дел. 2006. Т. 6. № 4 (21). С 111-112.

враховувати можливі обмеження та вплив політичного контексту на представлену інформацію для отримання більш об'єктивного розуміння подій, що трапилися в Україні в той час.

Науковий аналіз свідчень італійських дипломатичних установ, що стосуються подій Голодомору 1933-1934 років, відкриває важливі перспективи для розуміння та оцінки цієї трагедії з історичного та політичного поглядів. Розглядаючи контекст написання свідчень італійських дипломатів, важливо врахувати те, що їхні звіти відображають спостереження та оцінки італійських представників під час їх перебування в Україні того часу.

Італійські дипломатичні установи відігравали важливу роль у спостереженні та документуванні подій Голодомору. Зокрема, консул королівства Італія в Харкові, Серджіо Граденіго, зафіксував різноманітні аспекти голоду, включаючи кілометрові черги вимучених людей, відмову голодних жебраків від грошей на користь їжі, а також висловив переконання у штучному характері голодомору, спрямованого на "денаціоналізацію території"¹. Такі звіти відображали деталізовану картину трагедії та відображали позицію та сприйняття італійських дипломатів щодо подій в Україні.

Однак варто врахувати можливість фальсифікації чи вигадкування деяких деталей у звітах дипломатичних представників, оскільки питання політичної вигоди та ідеологічних мотивацій не завжди були відокремлені від дипломатичної діяльності.

Метою італійських дипломатів у контексті надання свідчень про Голодомор було не лише фіксування подій та їх наслідків, а й акцентування уваги міжнародного співтовариства на гуманітарній кризі в Україні, а також вираження обурення та неприйняття таких порушень прав людини та основних

¹ Голод і українське питання// Листи з Харкова. Голод в Україні та на Північному Кавказі в повідомленнях італійських дипломатів. 1932–1933 роки. Харків: Фоліо. 2007. С. 158-165.

гуманітарних стандартів¹. Вони прагнули привернути увагу міжнародної спільноти до серйозності та руйнівного впливу голодомору на українське населення та суспільство в цілому.

Отже, аналіз свідчень італійських дипломатів щодо Голодомору є важливим елементом розуміння та оцінки цієї трагедії з історичного, політичного та гуманітарного поглядів, а також допомагає в розкритті деталей та масштабів подій того часу.

Науковий аналіз свідчень японських дипломатичних установ, зокрема генконсула Б. Танаки, щодо Великого голоду в Україні 1932-1933 років, надає можливість кращого розуміння сприйняття та інтерпретації цих подій з боку міжнародних спостерігачів, а також визначає роль японської дипломатії в контексті Голодомору.

Б. Танака, як генконсул, був свідком та спостерігачем суворих соціально-економічних умов, які виникли під час Голодомору в Україні. Його спостереження за станом селян та їхніми життєвими умовами свідчать про негативний вплив голодомору на населення. Він виявив занепад селянського населення, виснаженість та надзвичайні труднощі, з якими вони стикалися у повсякденному житті². Це свідчить про те, що голод був не лише реальним, але й помітним для іноземних спостерігачів.

Також слід врахувати контекст написання свідчень японських дипломатичних установ. У ті часи Японія була зацікавлена в регіональних та геополітичних аспектах ситуації в Радянському Союзі, у тому числі й в Україні³. Такі спостереження могли впливати на рішення та політичні позиції Японії у відношенні до Радянського Союзу та подальші відносини з ним.

¹ ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. 66. Т. 5. Арк. 2381.

² ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. 66. Т. 4. Арк. 21.

³ Kovalio J. Japan's Perception of Stalinist Foreign Policy in the Early 1930s// Journal of Contemporary History. 1984. Vol. 19. № 2. P. 315-335.

Метою японських дипломатичних представників можна вважати не лише спостереження та документування подій, але й встановлення стану справ у регіоні, оцінку потенційних ризиків та можливостей для політичних дій. Свідчення Б. Танаки та інших дипломатів мали велике значення для створення міжнародного реагування на Голодомор та впливали на формування думки міжнародної спільноти про ситуацію в Україні та радянський режим загалом.

У зв'язку з контекстом написання та можливістю політичних або інших мотивацій для подання інформації, важливо ретельно аналізувати та оцінювати свідчення японських дипломатів з урахуванням їхнього походження, можливих інтересів та обставин, що супроводжували їхнє складання. Такий підхід дозволить отримати більш об'єктивне розуміння та інтерпретацію подій Голодомору та їхніх міжнародних наслідків.

3.2. Порівняння інтерпретацій та оцінок дипломатичних представників різних країн

Задля розуміння сутності подій Голодомору слід поставити за мету висвітлення відмінностей в оцінках свідчень іноземних дипломатичних місій щодо Голодомору 1933-1934 років та проаналізувати їхню значущість у формуванні історичного нарративу про цю трагічну сторінку української історії.

Свідчення, надані іноземними дипломатами, є важливим джерелом інформації для розуміння та оцінки Голодомору, який спричинив невимовну трагедію в українському суспільстві. У цьому розділі ми пропонуємо глибше зануритися у процес оцінки свідчень, враховуючи різноманітність точок зору та інтересів дипломатичних місій різних країн, які спостерігали та документували події в Україні того періоду.

Під час вивчення цього розділу ми звернемо увагу на різні аспекти оцінки свідчень: від їхньої достовірності та об'єктивності до специфіки сприйняття дипломатичними місіями політичної ситуації в Україні та її впливу на міжнародну політику того часу.

Особлива увага буде приділена аналізу можливих мотивацій та обставин, які вплинули на формулювання та інтерпретацію свідчень іноземними дипломатичними місіями. Це допоможе нам краще зрозуміти широкий спектр поглядів та оцінок, які існують у міжнародній спільноті стосовно Голодомору та його наслідків.

Власне, даний підрозділ спрямований на поглиблене дослідження та критичний аналіз свідчень іноземних дипломатів про Голодомор, надаючи нові підходи до розуміння цієї трагічної сторінки української історії та її міжнародного виміру.

Оцінка кількості жертв голодомору є одним з пунктів в якому відмінності простежуються найбільше. Вони варіюються не лише в залежності від країни, а й від конкретних дипломатичних представників. Подекуди оцінки виявляються доволі скромними, а деінде дуже завищеними.

Німецький консул П. Рот оцінював кількість загиблих лише у Вінницькій та Київській областях у 2 млн. осіб¹. У цьому він звинувачував передусім провадження політики колективізації, що призвело до докорінної зміни у провадженні господарства. Також він окремо акцентував на вимиранні худоби як на одному з основних факторів Голодомору.

Згодом він також висвітлював діяльність радянської влади у боротьбі з «контрреволюційними колгоспними групами»². Згідно з його повідомленнями

¹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 429. Т. 18. Арк. 12-15.

² Кудряченко, А.І. Повернення історичної правди про Голодомор 1932-1933 рр. в Україні – імператив часу// Стратегічні пріоритети : наук.-аналіт. щокварт. 2007. зб. (1). с. 77-82.

було ліквідовано близько 1200 таких угруповань. Окрім того в ході боротьби з опором проведення колективізації було депортовано 800 тис. осіб.

Італійські оцінки кількості жертв Голодомору значним чином відрізняються від тих, що надають німецькі дипломати. С. Граденіго визначав кількість жертв у проміжку від 11,5 до 18 млн. осіб¹. Консул вважав що на місце вимерлих українців заселяють вихідців з Сибіру. Італійський же посол у Москві Б. Аттоліко, в свою чергу, визначав кількість жертв у щонайменше 3 млн. загиблих².

Польські дипломатичні служби оцінювали людські втрати від упокорення голодом у 5 млн. осіб мінімум³. Також відзначалася велика кількість селян, що втікли до міста. На відміну від італійських служб, польські повідомляли про заселення України євреями.

Отже оцінки кількості загиблих значно різняться і знаходяться в діапазоні від 5 до 18 млн. осіб. В сучасному академічному ж середовищі демографічні втрати України оцінюються у 2,5-5 млн. осіб⁴. Вірогідно оцінки дипломатів зумисне були завищеними, оскільки таким чином вони звертали увагу керівництва власних держав до загроз пов'язаних з проведенням колективізації.

Певна різниця простежується і у висвітленні причин Голодомору. Абсолютна більшість дипломатів вбачала їх у некоректному проведенні колективізації. Загалом погляди дипломатичних представників на причини Голодомору варіюються в залежності від контексту, політичних поглядів та доступу до інформації.

¹ Перенесення столиці України з Харкова до Києва// Великий голод в Україні 1932–1933 років: у IV т. – Т. IV. Звіт Конгресово-президентської Комісії США з дослідження Великого голоду 1932–1933 рр. в Україні. Київ: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2008. С. 547-550.

² Загальна картина голоду в СРСР// Листи з Харкова. Голод в Україні та на Північному Кавказі в повідомленнях італійських дипломатів. 1932–1933 роки. Харків: Фоліо. 2007. С. 166-171.

³ Бруски Я. Я. Большой голод на Украине в свете документов польской дипломатии и разведки// Европа. Журнал Польского Института Международных Дел. 2006. Т. 6. № 4 (21). С. 126.

⁴ Левчук Н. М., Боряк Т. Г., Воловина К. В., Рудницький О. П., Ковбасюк А. Б. Втрати міського й сільського населення України внаслідок Голодомору в 1932–1934 рр.: нові оцінки// Український історичний журнал. 2015. № 4. С. 84-112.

Польські дипломатичні місії, спираючись на свідчення своїх представників, надавали докладні описи голоду та його наслідків. Вони вказували на нестачу продуктів харчування, бідність населення та виснаженість економіки. Окрім того зазначався штучний характер голодомору та спрямованість його проти українського народу, що відображало їхнє переконання у відповідальності радянського режиму¹.

Італійські дипломатичні місії акцентували увагу на гуманітарній кризі та негативних наслідках для населення України. Представники Італії висловлювали переконання у штучному характері голодомору та його спрямованості на "денаціоналізацію території", виражаючи неприйняття політичного використання голоду.

Японські дипломатичні місії фіксували стан селянського населення та його виснаженість внаслідок голодомору. Спостереження японських дипломатів не завжди вказували на штучний характер кризи, але вони акцентували увагу на соціальних та економічних аспектах ситуації.

Німецькі дипломатичні представництва також звертали увагу на Голодомор в Україні та намагалися розібратися в його причинах. Однак погляди німецьких дипломатів можуть бути складними через їхні політичні та стратегічні інтереси того часу.

Деякі німецькі дипломатичні представництва, спираючись на свідчення своїх працівників, можуть бути спрямовані на висвітлення гуманітарної кризи та наслідків голодомору. Однак в контексті намагання розширення впливу Німеччини в Східній Європі, деякі німецькі дипломатичні звіти можуть бути спрямовані на оцінку потенційних стратегічних переваг або втрат внаслідок голодомору і внутрішньополітичних турбулентностей в Радянському Союзі. Німецькі дипломати вважали Голодомор результатом неефективної або

¹ Бруски Я. Я. Большой голод на Украине в свете документов польской дипломатии и разведки// Европа. Журнал Польского Института Международных Дел. 2006. Т. 6. № 4 (21). С 107.

навмисної радянської політики щодо колективізації та інших аспектів сільськогосподарської реформи.

Узагальнюючи, польські, німецькі, італійські та японські дипломатичні представництва спільно визнавали гуманітарний характер кризи та негативний вплив голодомору на населення України. Однак різні країни висловлювали різні гіпотези та оцінки щодо причин та спрямованості голодомору, що відображало їхні політичні та ідеологічні погляди на ситуацію.

Висновок

Отже було здійснено аналіз та порівняння свідчень іноземних дипломатичних місій щодо Голодомору 1933-1934 років з метою розкриття різноманітності підходів та оцінок щодо цієї трагічної сторінки української історії. У цьому контексті було визначено кілька ключових аспектів, за якими проводилося порівняння: доступ до інформації, політичні та ідеологічні впливи, геополітичні інтереси, етичні та правозахисні стандарти, а також соціокультурний контекст.

Аналіз свідчень дипломатичних представників різних країн показав, що їхні оцінки та інтерпретації Голодомору значно відрізнялися в залежності від багатьох факторів, таких як політичні впливи, ідеологічні переконання та доступ до об'єктивної інформації. Ці відмінності в оцінках стосовно причин та наслідків Голодомору свідчать про складність історичної інтерпретації та пізнання подій, які мали місце в той період.

Особливу увагу слід звернути на відмінність оцінок кількості жертв Голодомору, яка відбиває різні точки зору та підходи дипломатичних місій до оцінки гуманітарної кризи. Порівняння даних показує, що оцінки можуть варіюватися від низьких до дуже високих значень, що відображає складність встановлення об'єктивної кількості жертв.

Крім того, аналіз свідчень вказує на те, що різні дипломатичні місії акцентують увагу на різних аспектах кризи, таких як гуманітарна криза, політичні мотивації та соціально-економічні наслідки. Це свідчить про важливість врахування різноманітних підходів та перспектив при аналізі історичних подій.

Отже, висновки з цього дослідження вказують на необхідність подальших розвідок та глибокого аналізу свідчень іноземних дипломатичних місій щодо Голодомору, щоб краще зрозуміти його сутність та вплив на українське суспільство та міжнародну політику в минулому та сьогодні.

ВИСНОВОК

У даній роботі виконано аналіз сприйняття трагічних подій Голодомору 1932-1933 рр. в Україні через призму свідчень дипломатичних представників інших країн. Отримані результати розкривають складність та різноманітність підходів до розуміння та оцінки Голодомору, який став однією з найбільших трагедій ХХ століття.

Проведений аналіз показав, що різноманітність оцінок щодо Голодомору залежить від багатьох факторів, таких як політичні впливи, ідеологічні переконання та доступ до об'єктивної інформації. Знайдені відмінності в підходах та оцінках свідчать про складність історичної інтерпретації та пізнання подій, що мали місце в той період.

Особливу увагу слід звернути на різницю в оцінках кількості жертв Голодомору, що відображає різні точки зору та підходи дипломатичних місій до оцінки гуманітарної кризи. Це свідчить про важливість урахування різноманітних підходів та перспектив у вивченні історичних подій.

Крім того, різні дипломатичні місії акцентують увагу на різних аспектах кризи, що вказує на важливість урахування різноманітних факторів та перспектив при аналізі Голодомору. Це відкриває нові можливості для подальших досліджень та глибшого розуміння цієї трагічної сторінки української історії.

Дослідження також підкреслює важливість подальших розвідок та об'єктивного аналізу свідчень іноземних дипломатичних місій, задля кращого розуміння масштабів та наслідків Голодомору.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. Великий голод в Україні 1932–1933 років: у IV т. – Т. IV. Звіт Конгресово-президентської Комісії США з дослідження Великого голоду 1932–1933 рр. в Україні. Київ: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2008. С. 547-550.
2. Вісті ВУЦВК. 1933, 3 травня. № 99 (3790). С. 1.
3. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 429. Т. 18. Арк. 12-15.
4. ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. 66. Т. 4. Арк. 21.
5. ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. 66. Т. 5. Арк. 2381.
6. ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. 66. Т. 5. Арк. 2381.
7. Голодомор 1932—1933 років в Україні за документами ГДА СБУ: Анотований довідник. Львів: ЦДВР, НАНУ, Інститут історії України, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського, ГДА СБУ України. 2010. 472 с.
8. Голодомор в Україні 1932–1933 років за документами Політичного архіву Міністерства закордонних справ Федеративної Республіки Німеччина. Київ: НІСД, 2008. 340 с.
9. Договір про поширення на союзні РРФСР республіки договору, укладеного 16 квітня 1922 р. у Рапалло між РСФРР і Німеччиною від 5 листопада 1922 р. // Українська РСР на міжнародній арені: збірник документів (1917-1923). Київ: Наукова думка, 1966. С. 522.
10. Договір между Союзом Советских Социалистических Республик и Германией от 12 октября 1925 г. // Собрание Законов и Распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства Союза ССР за 1926 г., № 28 от 29 апреля.

- 11.Електронний архів Українського визвольного Руху. Доповідна записка КОВ ДПУ УСРР голові ДПУ УСРР про зафіксовану німецьким консульством інформацію щодо становища в селах України. URL: <<https://avr.org.ua/viewDoc/26248>> (Дата звернення: 09.02.2024)
- 12.Електронний архів Українського визвольного Руху. Іноземні дипломати про Голодомор 1932-1933 в документах ОГПУ. URL: <avr.org.ua/?idUpCat=1407> (Дата звернення: 09.02.2024)
- 13.Електронний архів Українського визвольного Руху. Іноземні дипломати про Голодомор 1932-1933 в документах ОГПУ. URL: <avr.org.ua/?idUpCat=1407> (Дата звернення: 09.02.2024)
- 14.Електронний архів Українського визвольного Руху. Повідомлення секретного співробітника КОВ ДПУ УСРР про оцінку німецьким консульством стану сільського господарства в УСРР. URL: <<https://avr.org.ua/viewDoc/26243>> (Дата звернення: 09.02.2024)
- 15.Електронний архів Українського визвольного Руху. Повідомлення секретного співробітника ХОВ ДПУ УСРР про зустріч японського консула із представниками польського консульства. URL: <<https://avr.org.ua/viewDoc/26250>> (Дата звернення: 09.02.2024)
- 16.Електронний архів Українського визвольного Руху. Повідомлення секретного співробітника ХОВ ДПУ УСРР про зустріч японського консула із представниками польського консульства. URL: <<https://avr.org.ua/viewDoc/26250>> (Дата звернення: 09.02.2024)
- 17.Конституция Союза Советских Социалистических Республик: от 31.01.1924 р. № 51.
- 18.Листи з Харкова. Голод в Україні та на Північному Кавказі в повідомленнях італійських дипломатів. 1932–1933 роки. Харків: Фоліо. 2007. 257 с.
- 19.О дипломатических представителях иностранных государств, аккредитованных при Рабоче-Крестьянском правительстве УССР; О консульских представителях иностранных государств при Рабоче-

- Крестьянском правительстве УССР // Собрание Указов и распоряжений Рабоче-крестьянского правительства Украины. 1921, 5–8 июля. № 13. С. 478–480.
20. Сборник действующих договоров, соглашений и конвенций, заключенных СРФСР с иностранными государствами. Вып. I–II. Действующие договора, соглашения и конвенции, вступившие в силу до 1 января 1925 г. М., 1925. С. 29.
21. Упокорення голодом: збірник документів. Київ. 1993. 312 с.
22. ЦДАВО України. Ф. 4. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 201, 206. URL: <<https://e-resource.tsdavo.gov.ua/file-viewer/40512#file-1523105>>. (Дата звернення: 09.02.2024).
23. ЦДАВО України. Ф. 4. Оп. 1. Спр. 26. Арк. 172. URL: <<https://e-resource.tsdavo.gov.ua/file-viewer/40523#file-1526696>>. (Дата звернення: 09.02.2024).
24. ЦДАВО України. Ф. 4. Оп. 1. Спр. 433. Арк. 13. URL: <<https://e-resource.tsdavo.gov.ua/file-viewer/40930#file-1600482>>. (Дата звернення: 09.02.2024).
25. «Tell them we are starving»: the 1933 Soviet diaries of Gareth Jones. Kingston, Ontario, Canada: Kashtan Press, 2015. 275 p.
26. Ammende E. Muss Rusland Hungern? Menschen und Volkerschicksale in der Sowjetunion. Wein : Braumuller , 1935. 355 s.
27. Hencke A. Erinnerungen als Deutscher Konsul in Kiew in der Jahren 1933–1936; mit einer Vorbemerkung von Georg Stadtmüller. München: Ukrainische Freie Universität. 1979. 72 S.
28. Hołodomor 1932–1933. Wielki Głód na Ukrainie w dokumentach polskiej dyplomacji i wywiadu. Warszawa : Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 2008. 785 s.

Література

- 29.Бажан О. Погляд з Одеси. Суспільно-політичне та економічне життя на Півдні України у першій половині 1930-х років очима німецьких дипломатів// Південний Захід. Одесика. Історико-краєзнавчий науковий альманах. Вип. 20. 2016. С. 179–199.
- 30.Бажан О. Погляд з Харкова. Суспільно-політичне життя в Українській РСР в середині 1930-х років очима німецьких дипломатів// Сумський історико-архівний журнал». 2012. №XVI-XVII. С.91-111.
- 31.Бассехес Н. Исчезнувшие советские дипломаты // Русские записки: ежемесячный журнал. Париж, 1939. Т. 19. С. 137.
- 32.Бетлій О. В. Діяльність польського дипломатичного представництва в Україні (1921-1923 рр.)// Науковий вісник Дипломатичної академії України. 2003. Вип. 8. С. 473.
- 33.Божко О. І. Особливі відділи в системі органів державної безпеки 1918–1946 рр.// З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. 2001. № 2. С. 281-286.
- 34.Бруски Я. Я. Большой голод на Украине в свете документов польской дипломатии и разведки// Европа. Журнал Польского Института Международных Дел. 2006. Т. 6. № 4 (21). С 97-152.
- 35.Василевский В. П. Сушко А. В. Деятельность органов ОГПУ по оперативной разработке союза китайских рабочих в Омске (к постановке проблемы)// Вестник Кемеровского государственного университета - 2013. №2 (54) Т. 3. С. 27.
- 36.Вовчук Л. А., Габро І. В., Тригуб О. П. «Головний советолог» Третього Рейху: Андор Генке—консул Німеччини в УСРР// Сторінки історії. 2020. 50. С. 166-186.
- 37.Вовчук Л. А. Німецькі дипломати в Україні (1918–1938 рр.): просопографічний портрет// Україна та Німеччина: міждержавні

- відносини. Чернігів: Сіверський центр післядипломної освіти. 2018. С. 207-218.
- 38.Вовчук Л. А. Турецьке консульство в Одесі (1925–1938 рр.)// Сходознавство. 2023. 92. С. 3-32.
- 39.Голод 1932-1933 років в Україні: Причини та наслідки. К.: Наукова думка, 2003. 888 с.
- 40.Гудзь В. Історіографія Голодомору 1932–1933 років в Україні. Мелітополь: ФОП Однорог Т. В., 2019. 1153 с.
- 41.Карпенко Н. М. Китайский легион. Участие китайцев в революционных событиях на территории Украины (1917-1921). Луганск: Альма-матер, 2007. С. 327.
- 42.Кондрашин В. В. Голод 1932–1933 – общая трагедия народов СССР// Известия Пензенского государственного педагогического университета: гуманитарные науки. 2009. № 11. С. 117–121.
- 43.Кудряченко, А.І. Повернення історичної правди про Голодомор 1932-1933 рр. в Україні – імператив часу// Стратегічні пріоритети: наук.-аналіт. щокварт. 2007. зб. (1). с. 77-82.
- 44.Кульчицький С. Голодомор 1932 – 1933 рр. в Україні як геноцид// Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. 2005. 14. С. 225-300.
- 45.Кульчицький С. В. Трагічна статистика голоду// Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. Київ: Вид. політ. л–ри України, 1990. С. 66–84.
- 46.Кульчицький С. Український Голодомор в контексті політики Кремля початку 1930–х рр. Київ : Інститут історії України, 2014. 208 с.
- 47.Кушнеж Р. Документи польської дипломатії про голодомор // Український історичний журнал. - 2008. - № 6. - С. 196-211.
- 48.Левчук Н. М., Боряк Т. Г., Воловина К. В., Рудницький О. П., Ковбасюк А. Б. Втрати міського й сільського населення України внаслідок Голодомору в 1932–1934 рр.: нові оцінки// Український історичний журнал. 2015. № 4. С. 84-112.

- 49.Марочко В. І. Геноцид українського народу (1932–1933 рр.)// Голодомори в Україні 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947: Злочини проти народу. Київ; Нью-Йорк: Вид-во М. П. Коць, 2000. С . 83–151.
- 50.Марочко В. І. Німецькі дипломати і голодомор 1932–1933 рр. в Україні. Київські історичні студії, 2015. Вип. 1. С. 62–66.
- 51.Матяш І. Доля консула Грузії в Україні Костянтина Цагарелі// Дипломатична та консульська служба у вимірі особистості. Київ, 2019. Част. 2. С. 193–204.
- 52.Матяш І. Іноземні консули в УСРР (1919-1922 рр.)// Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки: міжвід. зб. наук. пр. 2017. Вип. 26. С. 107.
- 53.Матяш І. Іноземні представництва в радянській Україні (1919–1991): протистояння і співпраця. К.: Інститут історії України, 2020. 503 с.
- 54.Матяш І. Перше китайське представництво в Україні в 1917–1924 рр.// Україна – Китай – 25 років співробітництва: результати та перспективи. «Один пояс – один шлях»: монографія. Київ: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2019. С. 189.
- 55.Матяш І. Українсько-грузинські дипломатичні відносини в 1919–1921 рр.: політичні завдання та організаційні форми // Грузія у міжнародних відносинах: історія та спільні виклики сучасності. До століття встановлення дипломатичних відносин. Збірка наукових праць. К., 2018. С. 55.
- 56.Музичко О. Є. Перший грузинський консул в Одесі Овсій Іларіонович Ушверідзе: толерантність як принцип дипломатії// Південний захід. Одесика. Історико-краєзнавчий науковий альманах. Одеса: Друкарський дім, 2016. Вип. 21. С. 224-242.
- 57.Пам'яті невинних жертв// Матеріали міжнародної наукової конференції істориків «Голодомор в Україні в 1932-1933 роках». Будапешт, 2003. 292 с.

- 58.Рубльова Н., Рубльов О.. Генеральне консульство Другої Речі Посполитої у Києві за Доби великого терору (1937–1938) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 29/2017. С. 363
- 59.СССР-Япония: к 50-летию установления советско-японских дипломатических отношений (1925-1975). Москва: Изд-во "Наука", 1978. 298 с.
- 60.Стрельникова І. Ю. Розбудова зовнішньополітичного відомства УСРР у 1917–1923 роках// Державне будівництво та місцеве самоврядування. 2006. Вип. 11. С. 217.
- 61.Шаповал Ю. Голод в Україні очима іноземних дипломатів// Актуальні проблеми дослідження Голодомору та політичних репресій 1930–х років в Україні: зб. наук. статей за матер. «круглого столу» 29 травня 2009 року. Полтава: ТОВ «АСМІ», 2009. С. 6-15.
- 62.Шноре Е., Паавле І. Латвійські та естонські дипломати про Голодомор в Україні// Український історичний журнал. 2012. № 6. С. 85-95.
- 63.Balawyder A. Canadian Fears of Soviet Competition, 1929–1932. New Review// A Journal of East–European History. 1968. Vol. 8. № 4. P. 7–15.
- 64.Budurowycz B. B. Polish-Soviet Relations 1932–1939. New York, London: Columbia University Press. 1963. 229 p.
- 65.Dornfeld M., Seewald E. Deutschland-Ukraine. Hundert Jahre diplomatische Beziehungen. Berlin, 2017. S. 62.
- 66.Eyck E. Geschichte der Weimarer Republik. Zweiter Band: Von der Konferenz von Locarno bis zu Hitlers Machtübernahme. 2. Aufl. Stuttgart: Eugen Rentsch Verlag. 1956. 502 S.
- 67.Graziosi A. Lettres de Kharkov. La Famine en Ukraine et Dans le Caucase du Nord la travers les rapports des diplomats italiens 1932–1934.// Cahiers du Monde russe et soviétique. 1989. V. 19 (1–2). P. 5–106.
- 68.Kovalio J. Japan's Perception of Stalinist Foreign Policy in the Early 1930s// Journal of Contemporary History. 1984. Vol. 19. № 2. P. 315-335.

69. Pauley B. F. Hitler, Stalin, and Mussolini: Totalitarianism in the Twentieth Century Italy, Wheeling: Harlan Davidson, Inc. 107 P.
70. Serbyn R. British Public Opinion and the Famine in Ukraine. *New Review// A Journal of East–European History*. 1968. Vol. 8. № 3. P. 89-101.
71. Tomasz T. Jurek. Sosnicki Stanislaw Adam// *Polski Słownik Biograficzny*. T. 40. S. 615–616.
72. Young L. The Breakdown of Democracy in 1930s Japan// *When Democracy Breaks: Studies in Democratic Erosion and Collapse, From Ancient Athens to the Present Day*. Oxford University Press. 2023. 35 s. URL: <
https://tobinproject.org/sites/default/files/assets/Chapter%204%20-%20-%20Japan%20-%20-%20Young_0.pdf> Дата звернення (25.03.2024)
73. Zlepko D. Der ukrainish Hunger–Holocaust: Stalins verschwiegener Volkmord 1932/33 an 7 Milionen ukrainischen Bauern im Spiegel geheimhaltener Akten. Sonnenbuhl: Wild, 1988. 309 s.

РЕЗЮМЕ

Резюме. Дослідження спрямоване на вивчення сприйняття подій Голодомору 1932-1933 років в Україні представниками іноземних дипломатичних установ. Висвітлено позиції дипломатів держав, які мали консульства на території УСРР. Проведено порівняльний аналіз позицій представників різних інституцій, виявлено основні закономірності та відмінності в оцінках подій Голодомору іноземними дипломатами.

Resume. The research focuses on examining the perception of the events of the Holodomor of 1932-1933 in Ukraine by representatives of foreign diplomatic missions. It illuminates the positions taken by diplomats from states that had consulates within the territory of the USSR. A comparative analysis of the positions of representatives from various institutions is conducted, revealing the primary patterns and differences in the assessments of the Holodomor events by foreign diplomats.